

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
AVALIKU ÕIGUSE INSTITUUT
KRIMINAALÕIGUSE, KRIMINOLOOGIA JA
KOGNITIIVSE PSÜHHOLOOGIA ÕPPETOOL

Aare Pere

KANNATANUTE ÕIGUSED KRIMINAALMENETLUSES

Magistritöö

Juhendaja
LLM Andreas Kangur

Tartu
2012

Sissejuhatus	3
1. Kannatanu mõiste	5
1.1. Ajalooline perspektiiv	5
1.2. Kannatanu mõiste õiguslik alus	7
1.3. Kannatanute tüpoloogia	9
1.3.1 Riigivõimu väärkohtlemise ja tavalise kuritegevuse ohvrid	9
1.3.2 „Ideaalne ohver“	10
1.3.3 Haavatavad ohvrid.....	12
2. Kannatanute õigus kaitsele	14
2.1. Ohvristamise liigid	14
2.2. Kaitse esmase ohvristamise eest.....	15
2.3. Kaitse teisese ohvristamise eest.....	16
3. Õigus osaleda kriminaalmenetluses	19
3.1. Kriminaalmenetluse alustamine ja alustamata jätmine.....	19
3.2. Kohtueelne menetlus ja menetlusliigi valik.....	24
3.2.1 Informatsiooni andmise kohustus.....	25
3.2.2 Kokkuleppemenetluse ettevalmistamine.....	27
3.2.3 Kannatanu küsitlemine ja ettevalmistamine kohtuistungiks	30
3.3. Õigused kohtumenetluses	32
3.3.1 Kannatanu kohtumenetluse poolena.....	32
3.3.2 Õigus esitada tõendeid ja taotlusi.....	33
3.3.3 Õigus esindajale	37
3.4. Kohtuistungi korraldus	38
3.5. Karistuse mõistmine	40
3.6. Ennetähtaegne vabastamine.....	44
4. Õigus hüvitisele	47
4.1. Hüvitis riigilt.....	47
4.2. Hüvitis kurjategijalt	51
Kokkuvõte	54
Victims' rights in criminal proceedings.....	57
Kasutatud kirjandus	60
Kasutatud õigusaktid	64
Kasutatud kohtulahendid	65

Sissejuhatus

Viimastel aastatel on kannatanute õigused rahvusvahelises õigusalas arutus muutunud järjest olulisemaks. Vaatamata aktiveerunud arutelule ning ka asjaolule, et kannatanud on kriminaalmenetluse olemuslik või isegi vältimatu osa, on kannatanu positsioon, tema õigused ja kohustused määratletud oluliselt väiksemas määras ja üldsõnalisemalt kui näiteks süüdistatava omad. Kannatanute õigustele on järjest rohkem tähelepanu pööratud nii Anglo-Ameerika kui ka mandri-Euroopa õigussüsteemides, mille kriminaalmenetluste eripäradest tulenevalt on ka kannatanute õiguste diskussioonis jõutud mõnevõrra erinevate tulemusteni. Seetõttu ongi käesoleva töö võrdlusalusteks peamiselt Saksamaa, Suurbritannia (eelkõige Inglismaa) ning USA kannatanute õiguste tagamise meetodid, mille võrdlus Eestiga annab ülevaatliku pildi sellest, milliseid meetodeid on potentsiaalselt võimalik kannatanute õiguste kaitseks kasutada ja millised on nende mõjud. Kannatanu positsioon Eesti kriminaalmenetluses on erinev kõigist võrdlusalustest riikidest, sest üha enam võistlevaks muutuv protsessis on kannatanute menetluslikud õigused jäänud paljuski muutumatuks võrreldes kriminaalkoodeksi aegse kriminaalprotsessiga, luues üsnagi huvitava koosluse, kus üldmenetlust kriminaalasjades peetakse võistlevuse põhimõtte alusel, kuid menetlusosaliseks on sealjuures lisaks prokurörile ja kaitsjale ka kannatanu.

Enne, kui saab rääkida kannatanute õiguste kaitsmisest, peab olema selge, keda kannatanuks lugeda võib ning millistel õigusfilosoofilistel, ajaloolistel ning poliitilistel alustel see kontseptsioon põhineb. Samuti on kannatanu mõiste juures mõõdapääsmatu analüüsida erinevaid kannatanute gruppe, kelle huvid ning ootused kriminaalõigussüsteemile võivad olla erinevad, ning mida tuleb kannatanute õiguste kataloogi koostamisel arvestada. Selle küsimusega tegeleb käesoleva töö esimene peatükk.

Töö teine peatükk käsitleb kannatanute õigust kaitsele nii esmase kui teisese ohvristamise eest. Teisese ohvristamise aspektist tuuakse töös välja kannatanute huvid ja ootused kriminaalõigussüsteemile, mida tuleks kannatanute õiguste tagamisel arvestada. Neid huve tuleb silmas pidada eelkõige kannatanutele menetluslike ja sellega piirnevate õiguste andmisel, seega nii kohtueelses menetluses, kohtumenetluses kui ka sellele järgnevalt.

Seejärel, võttes arvesse kannatanute erinevaid huve ning nende ootusi kriminaalprotsessile, on kolmandas peatükis võimalik piiritleda ja klassifitseerida erinevad õigused, mis kannatanutel kriminaalmenetluses raames peaksid olema. Kannatanute huvid ja nende huvidega

arvestamise võimalused on erinevates menetlusetappides erinevad, mistõttu tuleb kõiki etappe vaadelda eraldi ning analüüsida, mil moel oleks kannatanute õiguste tagamine kõige efektiivsem. Eraldi etappidena käsitletakse töös kohtueelset menetlust ja menetlusliigi valikut, kohtumenetlust, karistuse mõistmist ning süüdimõistetu ennetähtaegset vabastamist. Nende etappide juures võetakse arvesse teises peatükis käsitletud kannatanute huve ja ootuseid kriminaalmenetlusele ning võrdluses teiste riikide regulatsioonidega hinnatakse, kas ja kuidas kannatanute õigusi nendes etappides on võimalik tagada.

Neljas peatükk käsitleb kannatanute õigust hüvitisele, mis formaalselt ei ole küll kriminaalmenetluse reguleerimisala, kuid mille vastu kannatanutel on märkimisväärne õigustatud huvi. Seetõttu ei ole võimalik kannatanute õiguste käsitlemisel jätta kõrvale ei õigust riiklikule hüvitisele ega hüvitisele kahju tekitajalt ning tuleb analüüsida, mil moel tuleks kannatanutele hüvitise saamise võimalus tagada.

Töös kasutatakse allikatena nii Eestis kui teistes riikides läbiviidud uuringuid ja viktimoloogia-alast erialakirjandust selle kohta, mis kannatanuid kriminaalmenetluse käigus häirib ja millised on nende ootused. Selgitamaks välja, milliste meetoditega võrdlusalused riigid kannatanute õigusi kriminaalmenetluses kaitsevad, tuleb käsitleda Saksamaa, Inglismaa ning USA kriminaalmenetlust ja ohvriabi reguleerivaid õigusakte ja kohtupraktikat, mida on seejärel võimalik võrrelda Eesti vastavate seaduste ning kohtupraktikaga.

1. Kannatanu mõiste

1.1. Ajalooline perspektiiv

Kannatanu mõiste ning tema positsioon suhetes riigi ja kurjategijaga on ajalooliselt olnud üsnagi erinev. Selle peatüki eesmärk on seda arengut kirjeldada ning näidata, millised on kannatanute positsiooni muutuste õigusfilosoofilised alused.

Hammurabi koodeksi aegne regulatsioon oli märkimisväärselt kannatanu-keskne. Ühelt poolt tähendab sealt pärinev *lex talialis* printsiip seda, et süüdlase karistuse määras ära kannatanule tekitatud kahju suurus. Teisalt ei olnud kannatanule süüteoga tekitatud kahju hüvitamise eesmärk ainult taastada kannatanu algne olukord, vaid ühtlasi ka suurendada süüdlase karistust.¹ Samas ei olnud nendel karistustel kuigi olulist seost ühiskonnaga laiemalt – iga karistus oli ette nähtud selleks, et taastada õiguslik tasakaal konkreetse ohvri ja õigusrikkuja vahel.² Kannatanul oli kandev roll ka keskaegses feodaalkorras Euroopas, kus nii kuritegudest kohtule teada andmine kui ka süüdistamine olid kannatanu ülesanded.³

Kannatanu positsioon hakkas Euroopas nõrgenema valitsejate ja kiriku rolli suurenemisega, kui süütegusid ei nähtud enam niivõrd kannatanute, vaid pigem kuninga, jumala või hiljem riigi ja ühiskonna vastu sooritatutena, kus kannatanu isik suurt rolli ei mänginud. Kuritegude sooritamine oli selle lähenemise järgi ainult kurjategija poolne kohustuste rikkumine riigi ja laiemalt ühiskonna ees, sest igal ühiskonnaliikmel on kohustus järgida kokkulepitud reegleid, mistõttu pidi kriminaalmenetluses kandvat rolli täitma just riik.⁴ See lähenemine hakkas muutuma 1960-ndatel, kui kannatanute õigustele hakati rohkem tähelepanu pöörama. Üheks olulisemaks muutuse algustähiseks võib lugeda 1967. aastal USA-s läbi viidud ohvriuringut (ja Euroopa jaoks ka 1977. Inglismaal läbi viidud ohvriuringut), mis esmakordselt tõi välja informatsiooni, mille najal kannatanute õiguste kaitse ka poliitilisse päevakorda kerkis.⁵ Ohvriuringud püüdsid välja selgitada kuritegevuse tegeliku ulatuslikkuse ning selle reaalsed mõjud. Uuringutest tulenevalt hakati (esialgu Inglismaal, kuid hiljem ka mujal) rekonstrueerima kannatanu rolli selliselt, et kannatanusse ei suhtutud enam niivõrd kui

¹ S. Schafer. Victim Compensation and Responsibility – Southern California Law Review, vol 43, 1970, lk 55.

² C.R. Trulson. Victims' Rights and Services: Eligibility, Exclusion, and Victim Worth – Criminology & Public Policy, vol 4, No. 2, 2005, lk 399.

³ T. Kirchengast. The Victim in Criminal Law and Justice. Palgrave publishing, 2006, lk 25.

⁴ M. Matravers. The Victim, the State, and Civil Society – A. Bottoms ja J. Roberts (toim.). Hearing the Victim: Adversarial Justice, Crime Victims and the State – Willan Publishing 2009, lk 7

⁵ S. Walklate. Handbook of Victims and Victimology – Willan Publishing, 2007, lk 4

kaebajasse/tunnistajasse kriminaalprotsessis, vaid kui kriminaalõigusteenuste tarbijasse, kelle rahulolu on vaja tagada.⁶ Sellest ajaperioodist on pärit ka esimesed kannatanute õigustega tegelevad kodanikuliikumised ning õigusaktid, mille eesmärgiks ja sisuks oli kannatanute õiguste kaitse. Euroopas oli esimeseks riiklikuks algatuseks 1964. aastal Inglismaal rakendatud süsteem, mis andis kannatanutele võimaluse taotleda riigilt hüvitist vägivallakuriteoga tekitatud vigastuste eest.⁷ Saksamaal võeti esimene ohvrikaitse seadus vastu 1976. aastal, mille sisuks oli samuti vägivallaohvritele riigi poolt hüvitise maksmine, samuti sätestati ohvrite kaitse olulise riigi vastutusvaldkonnana.⁸ Vaatamata sellele, et 70. aastate algusest on pärit esimesed kannatanute õigustega tegelevad programmid, iseloomustab 70-80. aastaid kannatanu mõiste aspektist aga jätkuvalt valdavalt see, et kannatanuks peeti üksnes vägivallakuritegude ohvrid ning kannatanuid käsitleti ühe geneerilise grupina, mis vastas „ideaalse“ kannatanu stereotüübile. Alles 90. aastatel hakkasid laiemad kannatanute käsitletud jõudma teaduslikest uurimustest ka poliitilisse päevakorda, hõlmates seni valdavalt ignoreeritud kannatanute gruppe, nagu perevägivalla, inimkaubanduse ja ka seksuaalsüütegude ohvrid.⁹ Viimase kümne aasta jooksul on viktimoloogia-alases kirjanduses üles kerkinud ka diskussioon terrorismikuritegude ohvritest. Terrorismikuritegude eesmärk ja tagajärg on see, et kahju ei kannata ainult otsesed ohvrid, vaid nende mõju on palju laiem, tekitades hirmu ja psühholoogilisi probleeme palju laiemas ühiskonnagrupid.¹⁰

Sellist kannatanu mõiste laienemist on aga ka kritiseeritud. Nii leiab sotsioloog Frank Furedi, et kannatanu mõiste “leiutati” kriminoloogide poolt 1960-ndatel ning inimesed tunnevad end ohvritena ainult seetõttu, et selline konstruktsioon on riigi poolt loodud – inimestel pole mingisugust iseseisvat kannatanu identiteeti. Kannatanud ei olnud enne mitte “nähtamatud”, vaid see identiteet on väliselt loodud ning kuriteoohvriks sattumise hirmu võidakse ära kasutada poliitikute poolt, et ühiskonna ohutunde najal tugevdada riigi kontrolli ning vähendada isikuvabadusi.¹¹ Seetõttu peab kannatanute mõiste laiendamisel järjest laiemale ringile inimestele seda ohtu arvestama.

⁶ Ibid, lk 5

⁷ P. E. Rock. *Helping Victims of Crime: The Home Office and the Rise of Victim Support in England and Wales*. Clarendon Press 1990, lk 270.

⁸ K. Schroth. *Die Rechte Des Opfers Im Strafprozess – Müller (C.F.Jur.)*, Heidelberg, 2005, lk 6.

⁹ T. Kearon, B. Godfrey. *Setting the scene: A Question of History – S. Walklate (toim.)*. *Handbook of Victims and Victimology*. Willan Publishing 2007, lk 31

¹⁰ A. Pemberton. *Al Qaeda and Vicarious Victims – J.Dijk (toim.)*. *The New Faces of Victimhood: Globalization, Transnational Crimes and Victim Rights*. Springer Publishing, 2010, lk 236

¹¹ F. Furedi. *Culture of Fear Revisited – Continuum Books*, 2006, lk 104

1.2. Kannatanu mõiste õiguslik alus

Kannatanute õigustest rääkimisel jääb tihti ähmaseks esmapilgul selgena tunduv kannatanu mõiste. Nii nagu ka järgmises alapeatükis lähemalt analüüsitakse, hõlmab kannatanu mõiste tegelikult väga suurt hulka isikuid, kellel on erinevad huvid, omadused ja ootused kriminaalprotsessile. Et aga oleks võimalik rääkida kannatanutele õiguste tagamisest, peab esiteks olema selge, kes sinna gruppi kuuluvad. Seetõttu on vajalik analüüsida esmalt rahvusvahelist õiguslikku raamistikku ning Eesti õigust, et välja selgitada, keda õiguslikult kannatanuks lugeda tuleks ning kas on võimalik esitada universaalne kannatanu mõiste, mille alusel võrrelda erinevate riikide kannatanute õiguste regulatsioone.

Sarnaselt esimestele siseriiklikele õigusaktidele sellest perioodist, reguleeris ka Euroopa Nõukogu ministrite komitee 1977. aastal vastu võetud resolutsioon kuriteohvrite kompensatsiooni kohta just vägivallakuritegude ohvritele kompensatsiooni maksmist ning käsitles ohvritena seega ainult vägivallaohvreid endid või surmajuhtumi puhul nende lähedasi.¹² Seejärel 1983. aastal vastuvõetud Euroopa Nõukogu konventsioon vägivallaohvritele kompensatsiooni maksmise kohta käsitles sama teematikat, täiendades 1977. aasta resolutsiooni sellega, et kompensatsiooni maksmise kohustus on kõigi vägivallakuritegude puhul, mis riigi territooriumil toime pannakse, sõltumata ohvri kodakondsusest.¹³ Kannatanu mõiste arengut sel ajaperioodil iseloomustab aga viidatud Euroopa Nõukogu resolutsiooni ja konventsiooni pealkirjade erinevus – vaatamata sellele, et mõlemad dokumendid andsid riikidele soovitusi vägivallaohvritele kompensatsiooni maksmise osas, viitab 1977. aasta resolutsioon pealkirjas kõikidele ohvritele, kuigi sisus tegeletakse üksnes vägivallaohvritega. 1983. aasta konventsiooni pealkirjaks sisaldub aga juba konkreetselt vägivallaohvritele kompensatsiooni maksmine ning ka konventsiooni seletuskirjas on viidatud, et kannatanute toetamine peab olema oluline kriminaalpoliitika osa ning vägivallaohvritele kompensatsiooni maksmise tagamine on ainult üks meetmetest.¹⁴ Selline kannatanute õiguste kontseptsiooni laienemine vägivallaohvritelt ka kõigile teistele ohvritele ilmnes veelgi selgemalt 1985. aastal Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitusel kannatanute positsiooni osas kriminaalmenetluses. Selles ei käsitletud enam kitsalt vägivallakuritegude ohvreid ning leiti, et kriminaalõigussüsteem peab rohkem tähelepanu pöörama kannatanute füüsilisele, psühholoogilisele, materiaalsele ning sotsiaalsele kahjule,

¹² Council of Europe, Committee of Ministers Resolution (77) 27 on the Compensation of Victims of Crimes, artikkel 1 p a-b.

¹³ Vägivallakuritegude ohvritele hüvitise maksmise Euroopa konventsioon, RT II 2005, 32, 109, p 1.

¹⁴ Ibid.

mis neile kuritegude tõttu on tekkinud, andes selleks riikidele ka üsna täpsed tegevusjuhised.¹⁵ Selles soovitus ei esitatud kannatanu definitsiooni, küll aga andis eelmises lauses viidatud põhimõtte viite, et toetavad teenused peavad olema tagatud kõigile, kes kuriteo läbi füüsilist, psühholoogilist, materiaalist või sotsiaalset kahju on kandnud.

Euroopa Nõukogu dokumendid olid kahtlemata kannatanute õiguste kaitse edasiarendamises olulised, kuid valdavalt ühinesid nendega need riigid, kus siseriiklikult kannatanute õiguste kaitse juba nagunii reguleeritud oli.¹⁶ Seetõttu võib esimeseks suurema tähtsusega rahvusvaheliseks kannatanute õiguste kaitse dokumendiks lugeda ÜRO kuritegude ja võimu kuritarvitamise ohvrite õiguste tagamise aluspõhimõtete deklaratsiooni, mis võeti ÜRO peaassambleel vastu 1985. aastal. Sellest deklaratsioonist on pärit ka viktimoloogia uuringutes üks enimkasutatud kannatanu definitsioon: „Kannatanu on isik, kes individuaalselt või kollektiivselt on kannatanud kahju, sealhulgas füüsilist või vaimset kahju, emotsionaalseid kannatusi, majanduslikku kahju või põhiõiguste piiramist läbi tegude või tegevusetuse, mis on kuriteod liikmesriikide karistusõiguse kohaselt“¹⁷

Deklaratsiooni punkt A.2 lisab veel, et kannatanu staatus ei peaks sõltuma sellest, kas kurjategija on tabatud ega kannatanu ja kurjategija vahelistest suhetest. Samuti peaks kannatanu termin hõlmama otsese kannatanu perekonnaliikmeid ja isikuid, kes on otseseid kannatanuid kuriteo ajal ja hiljem kuriteosündmusega seoses abistanud ja sellega seoses kahju kannatanud.

Selline definitsioon on kahtlemata väga lai ning seda on ka kritiseeritud, väites, et sellise definitsiooni alusel võib iga inimene kannatanu kriteeriumitele vastata. Lai definitsioon on kasulik aluseks võtta akadeemilistes uuringutes, kuid riiklike kriminaalpoliitikate arendamisel saab see olla vaid suunaandva tähendusega. Eesti ja teiste Euroopa Liidu liikmesriikide jaoks on praktilisema tähendusega Euroopa Liidu õigusaktid. Euroopa Liidu Nõukogu võttis 2001. aastal vastu raamotsuse ohvrite seisundi kohta kriminaalmenetluses, mille kohaselt kannatanu on: „füüsiline isik, kes on kannatanud kahju, kaasa arvatud kehalised vigastused, vaimsed või hingelised kannatused või majanduslik kahju, mille on otseselt põhjustanud tegevus või

¹⁵ Council of Europe, Recommendation no. r (85) 11 of the Committee of Ministers to Member States on the Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure

¹⁶ Nt Saksamaal võeti juba 1976. aastal vastu Opferentschädigungsgesetz (OEG), Inglismaal 1964. aastal *Criminal Injuries Compensation Scheme*.

¹⁷ UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, <http://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r034.htm>, p A.1, autori tõlge.

tegevusetus, mis on vastuolus liikmesriigi kriminaalõigusega“.¹⁸

Eestis defineeritakse kannatanu mõiste kriminaalmenetluse seadustiku (KrMS) § 37 lg-s 1, mis sätestab, et kannatanu on füüsiline või juriidiline isik, kellele on kuriteoga või süüvõimetu isiku poolt õigusvastase teoga vahetult tekitatud füüsilist, varalist või moraalselt kahju. Riigikohus on seda mõistet täpsustanud, märkides, et „kannatanu kahju peab olema tekkinud sellistel asjaoludel, mis olulises osas kattuvad menetletava kuriteo koosseisulistele tunnustele vastavate faktiliste asjaoludega ja kuriteokoosseis, mille järgi kriminaalmenetlus toimub, peab olema määratud kaitsma seda sama õigushüve, mille rikkumisest kannatanu kahju tuleneb“.¹⁹ Need täpsustused on kooskõlas ka kannatanute õiguste raamotsuse sõnastusega.

Euroopa Liidu liikmesriikides kasutatavate kannatanute definitsioonide vastavust kannatanute õiguste raamotsusele on 2009. aastal uuritud ning tulemustest selgub, et riigid kasutavad kannatanute defineerimisel üsna erinevaid aluseid. Peamiselt seisnevad erisused selles, mil määral on võimalik kannatanutena menetlusse kaasata isikuid, kes ei ole ise otseselt kuriteo tagajärjel kannatanud, vaid on kuriteosündmusega kaudsemalt seotud (otsese kannatanu lähedased, kuriteosündmuse juures viibinud isikud).²⁰ Seega käsitletakse kannatanuna valdavalt siiski otseseid kannatanuid ning viktimoloogia alases kirjanduses ja eelmises peatükis kirjeldatud kannatanu mõistet laiendav käsitlus, mis hõlmaks rohkem ka kaudseid kannatanuid, ei ole kriminaalmenetluse regulatsioonidesse jõudnud.

1.3. Kannatanute tüpoloogia

1.3.1 Riigivõimu väärkohtlemise ja tavalise kuritegevuse ohvrid

Riigivõimu väärkohtlemise ohvrite ning tavaliste kannatanute eristamine ilmneb, kui vaadelda inimõiguste kontseptsiooni ja kannatanute õiguste arenguid. Vaatamata asjaolule, et üksikisiku perspektiivilt ei ole ilmselt olulist erinevust, kas tema väärkohtlejaks oli riik või mõni muu subjekt, on riigivõimu väärkohtlemise ohvrid ja tavalise kuritegevuse ohvrid seni olnud erinevate õigusvaldkondade uurimisobjektiks. Selle üheks näiteks on Euroopa inimõiguste ja

¹⁸ Euroopa Liidu Nõukogu raamotsus, 15. märts 2001, ohvrite seisundi kohta kriminaalmenetluses (2001/220/JSK), art 1a.

¹⁹ RKKKo 3-1-1-97-10, p 18-19

²⁰ Associação Portuguesa de Apoio à Vítima. Implementation of the EU Framework Decision on the standing of victims in the criminal proceedings in the Member States of the European Union. 2009, lk 35, kättesaadav: <http://www.apav.pt/vine/>

põhivabaduste kaitse konventsioon (EIÕK), mis seab ühelt poolt riikidele kohustusi indiviididele õiguste tagamisel ning kaitseb üksikisikuid riigivõimu väärkasutuse eest. Nii on artikli 6 järgi kuriteos süüdistataval õigus õiglasele ja avalikule kohtumenetlusele mõistliku aja jooksul, kuid kannatanutele samaväärse õiguse tagamise kohustust ette nähtud ei ole. Konventsiooni vastuvõtmise ajal nähti ilmselt märkimisväärseima ohuna inimõigustele just riigivõimu poolseid kuritarvitusi, mistõttu muude võimalike ohtude ärahoidmine jäi siseriikliku õiguse valdkonda. Kriminaalõigussüsteemid 1950ndatel, EIÕK alla kirjutamise ajal, ei pakkunud üldjuhul kannatanutele mingit spetsiifilist rolli ning kannatanute õiguste temaatika üle ka akadeemilistes ringkondades aktiivselt veel ei arutletud. Samas juba 1985. aastal vastuvõetud ÜRO kuritegude ja võimu kuritarvitamise ohvrite õiguste tagamise aluspõhimõtete deklaratsiooni nimestki võib mõista, et siin ei tehta kannatanute õiguste tagamisel enam vahet, kas tegemist on „traditsioonilise“ kuritegevuse või riigivõimu kuritarvitamise ohvritega.²¹ Seega saab järeldada, et kõikides rahvusvahelistes õigusaktides riigivõimu väärkohtlemise ohvritele ettenähtud õigused peaksid olema tagatud ka tavalise kuritegevuse ohvritele ning samuti ei ole vastavalt deklaratsiooni punktile 18 isiku kannatanuna määratlemisel oluline, kas rikuti isiku selliseid õigusi, mille kaitsmine on ette nähtud siseriikliku kriminaalõiguse kohaselt või rahvusvaheliselt tunnustatud inimõigustega.

1.3.2 „Ideaalne ohver“

Viktimoloogias on välja kujunenud „ideaalse“ kannatanu paradigma, mille kohaselt kõige lihtsamalt omistatakse kannatanu staatus ning sellest tulenev kaitse kannatanutele, kes on süütu, passiivsed (ei ole end ise ohtu asetanud), haavatavad, ausad ning suudavad end selgelt väljendada ja politseiga koostööd teha.²² Selline kuvand võib aga kahjustada nende kannatanute olukorda, kes sellesse ideaaltüüpi ei mahu. Seega võib rääkida nn kannatanute hierarhiast, mille kõige alumisematel astmetel on kodutud, narkosõltlased ja prostituudid, kelle puhul kuritegude ohvriks langemist peetakse nende elukorraldusest tulenevaks ning üldjuhul nende õigusi kannatanutena ei arvestata.²³ Kui uurimisasutuste töötajad sellisest stereotüübist lähtuvad, võib see oluliselt kahjustada stereotüübile mittevastavate kannatanute õigusi.

Samuti on kriminoloogilised uuringud korduvalt tuvastanud kurjategija ja ohvri rollide

²¹ J. Doak. Victims' Rights, Human Rights and Criminal Justice. Hart Publishing 2009, lk 31

²² C. Brennan. The victim personal statement: who is the victim? – Web Journal of Current Legal Issues, 2001, 4, <http://webjcli.ncl.ac.uk/2001/issue4/brennan4.html>

²³ S. Walklate. Imagining the Victim of Crime. Open University Press 2007, lk 28.

kattuvust „paljudes riikides, erinevatel ajaperioodidel, täiskasvanute ja noorte hulgas ning erinevate kuritegude puhul, tapmisest jalgrattavargusteni“, mis tähendab, et tõenäosus, et konkreetses kriminaalmenetluses kannatanu on ise ka varem kriminaalkorras karistatud olnud, on üsna suur.²⁴ Samas esineb aga eeldus, et isik ei tohi olla varasemalt kuritegude eest karistatud, mitmete riikide kuriteoohvritele hüvitise maksmise regulatsioonides. Nii sätestab näiteks Eesti ohvriabi seaduse § 16 lg 1 p 3, et isikutele, kes on karistatud vägivallakuritegude toimepanemise eest, hüvitist ei maksta, seega on riivatud vägivallakuritegudes kannatanute õigus saada tekkinud kahjude katteks riiklikku hüvitist. Sellise riive põhjendatust ja seaduslikkust analüüsitakse pikemalt käesoleva töö neljandas peatükis.

Teine grupp ohvreid, kes ideaalse ohvri liigituse alla ei mahu, on kannatanud, kes on kurjategijaga lähedases suhtes ning sellel või muul põhjusel ei pruugi kuriteost koheselt teatada või politseiga koostööd teha. Siia gruppi kuuluvad näiteks perevägivalla või seksuaalkuritegude ohvrid, kelle jaoks kuriteost teatamine võib olla psühholoogiliselt keeruline. Eesti ohvriabi seadus välistab aga hüvitise saajate seast ka need, kes ei ole 15 päeva jooksul kuriteost teatanud, kuigi oleks olnud võimelised seda tegema.

Kolmandaks näeb ideaalse ohvri stereotüüp ette ka eelduse, kuidas inimene peaks mingile kuriteole reageerima. Kui ohvri käitumine sellisele eeldusele ei vasta, siis võib ta kaotada võimaluse saada menetluses kaastundliku kohtlemise osaliseks ning halvemal juhul ka kannatanu staatuse. Näiteks vägistamisohvri stereotüüp näeb ette, et kannatanu on traumeeritud, depressioonis ja abitu, kuid kui mõni vägistamisohver on enesekindel ja kuriteo mõjudega „liiga hästi“ toime tuleb, siis tekitab see uurijates kahtlusi tema süüdistuse tõepärasuses.²⁵ Lisaks võib selline ohvrite haavatavuse ja nõrkuse rõhutamine ohvrirolli lahutamatu osana tekitada ka vastumeelsust enese ohvrina identifitseerimisel ühiskonnas, kus eelkõige väärtustatakse indiviidi tugevust.²⁶

²⁴ J.L. Lauritsen, J.H. Laub. Understanding the link between victimization and offending: new reflections on an old idea – M. Hough (toim). Surveying Crime in the 21st Century – Willan Publishing 2007.

²⁵ S. Green. Crime, Victimization and Vulnerability. S. Walklate(toim.). Handbook of Victims and Victimology. Willan Publishing 2007, lk 95

²⁶ J. Dijk. Free the Victim: A Critique of the Western Conception of Victimhood – International Review of Victimology, 2009, Vol. 16, lk 2

1.3.3 Haavatavad ohvrid

Haavatavate ohvrite grupp kerkib kannatanute õiguste alases diskussioonis esile kui kõige rohkem riigipoolset kaitset vajav grupp. Gruppi iseloomustavateks tunnusteks võivad olla ohvri isiku karakteristikud (alaealised, vaimuhaiged) kui ka spetsiifilised kuriteod (seksuaalkuriteod, pervägivald). Mitmetes aspektides võivad haavatavate kannatanute ootused kriminaalõigussüsteemile olla erinevad teiste, „tavaliste“ kannatanute omast, eelkõige osas, mis puudutab kriminaalmenetluses osalemise aktiivsust.

EL raamotsus kannatanute positsiooni kohta kriminaalmenetluses artikli 2 lg 2 näeb küll ette, et „eriti kaitsetule ohvritele võimaldatakse nende olukorrale kõige paremini vastav erikohtlemine“, kuid kaitsetu ohvri definitsiooni ei ole raamotsuses antud, jättes selle liikmesriikide sisustada. Veidi täpsemalt käsitleb seda mõistet Euroopa Nõukogu soovitus Rec(2006)8, mille artiklis 3.4 on sätestatud, et „riigid peaksid tagama kannatanutele, kes on eriti haavatavad lähtuvalt nende isikust või toimepandud kuriteo asjaoludest, spetsiifilised abistavad meetmed, mis nende olukorrale sobivad.“ Ka Euroopa Kohus on asunud seisukohale, et liikmesriigid peavad oma kriminaalmenetluse norme tõlgendama raamotsuse valguses ning tagama kaitsetule ohvritele raamotsusega ette nähtud kaitsemeetmed.²⁷ EL riikide võrdlevas uuringus leiti, et kõikidel liikmesriikidel on ette nähtud eraldi tingimused alaealiste kannatanute osas, kuid kannatanu puudest või kuriteoliigist lähtuvalt eristavad kannatanuid vastavalt 19 ja 20 liikmesriiki.²⁸ Sellised eritingimused hõlmavad üldjuhul spetsiifilisi tingimusi, mida tuleb järgida haavatavate kannatanute ülekuulamisel, nii nagu näeb alaealiste tunnistajate ning kannatanute ülekuulamise erisused ette KrMS § 70.²⁹

EL kannatanute õiguste kaitse direktiivi eelnõu vastuvõtmisel saavad liikmesriigid aga juba konkreetsemad suunised selle kohta, keda tuleb haavatavaks kannatanuks lugeda ning mil viisil tuleb nende erivajadusi arvesse võtta. Eelnõus on märgitud, et isiklikest karakteristikutest lähtuvalt tuleb haavatavateks kannatanuteks lugeda alaealisi ning puuetega inimesi ning lähtuvalt kuriteo olemusest seksuaalkuritegude ning inimkaubanduse ohvreid. Haavatavatele kannatanutele tuleb direktiivi eelnõu järgi tagada, et ülekuulamised viidaks läbi selleks kohandatud ruumides, spetsiaalse oskusteabega spetsialistide poolt, võimalusel peaks

²⁷ EKo C-105/03, Pupino

²⁸ Associação Portuguesa de Apoio à Vítima. Implementation of the EU Framework Decision on the standing of victims in the criminal proceedings in the Member States of the European Union. 2009, lk 40, kättesaadav: <http://www.apav.pt/vine/>

²⁹ Ülalviidatud uuringus oli EV Justiitsministeeriumist saadud andmete alusel märgitud, et Eestis on reguleeritud erisused ka puuetega kannatanute ning tunnistajate puhul, kuigi KrMS selliseid sätteid ei sisalda.

ülekuulamisi läbi viima sama isik ning seksuaalkuritegude osas peab ülekuulaja olema ohvriga samast soost. Lisaks peab tagama, et haavatavad kannatanud saaksid menetluse käigus vältida kontakti süüdistatavaga, et oleks kaugülekuulamise võimalus, et ülekuulamiste käigus ei küsitletaks kannatanut asjakohatult tema eraelu osas ning et oleks võimalik kuulutada kohtuistung kinniseks.³⁰ Kõiki neid tingimusi on Eesti kriminaalmenetluses võimalik uurimisasutuse, prokuröri või kohtu otsusel võimalik tagada põhimõtteliselt kõigile kannatanutele, kuid direktiivi vastuvõtmisel on ilmselt vajalik KrMS-i muuta, et oleks selge, et haavatavate kannatanute puhul on vaja neid kaitsvaid meetmeid rakendada üldreeglina, mitte erandina.

Haavatavate ohvrite kaitse sõltub oluliselt sellest, millise kriminaalmenetluse süsteemiga on tegemist. Nii on näiteks USA põhiseaduse kuuendast parandusest tulenev süüdistatava õigus olla vastastatud tema vastu tunnistavate isikutega, sealse kriminaalmenetluse oluline põhimõte ning USA Ülemkohtu 1988. aasta otsuses asjas Coy vs Iowa leidis kohus, et isegi kaitsva vaheseina kasutamine alaealiste tunnistajate/kannatanute ja süüdistatava vahel küsitlemise ajal rikub seda põhimõtet.³¹ Hiljem on küll Ülemkohus seda pretsedenti pehmenanud ning mõningatel juhtudel lubatakse videoülekanedega küsitlemist või süüdistatava advokaadi poolset kannatanute küsitlemist, kuid selle vajadust tuleb iga kord eraldi hinnata.³² Jättes praegu kõrvale sellise lähenemise positiivsed mõjud süüdistatavale, võib hinnata, et Mandri-Euroopas on alaealiste kannatanute huvide kaitse mõnevõrra lihtsam.

³⁰ Euroopa Komisjon, Proposal for a Directive Of The European Parliament And Of The Council establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, art 21. Kättesaadav: http://ec.europa.eu/justice/policies/criminal/victims/docs/com_2011_275_en.pdf

³¹ US Supreme Court, Coy vs Iowa, 487 U.S. 1012 (1988), p2

³² US Supreme Court, Maryland vs Craig, 497 U.S. 836, p 4

2. Kannatanute õigus kaitsele

2.1. Ohvristamise liigid

Kuriteo ohvriks sattumisega võib kannatanutele kaasneda erinevaid mõjusid, sõltuvalt kuriteoliigist, kannatanu isikuomadustest ning kuriteole järgnevast menetlusest. ÜRO käsiraamat kannatanute õiguste tagamise kohta dokumenteerib põhjalikult võimalikud kuriteoga kaasnevad mõjud. Esiteks tekivad kuriteo hetkel kannatanule mõjud, mis seisnevad suurenenud ärevustundes koos kõige sellega kaasnevaga. Teiseks kaasnevad mitmete kuritegudega füüsilised vigastused, mis võivad, aga ei pruugi olla kohe nähtavad ja tuntavad. Kolmandaks võivad kuriteoga kaasnedada psühholoogilised probleemid ning üldjuhul samuti varaline kahju.³³ Kuriteoga kaasnevad mõjud sõltuvad märkimisväärselt kuriteoliigist, nii on Suurbritannias läbiviidud ohvriuuringu tulemusel selgunud, et näiteks perevägivalla puhul on tõsiste füüsiliste vigastuste tekkimine palju tõenäolisem kui võõra isiku poolt toime pandud vägivallakuritegudes. Samuti sõltuvad ka spetsiifilised psühholoogilised mõjud tugevalt kuriteoliigist.³⁴

Kuriteoga kaasnevad mõjud jaotatakse kahte rühma, eraldi käsitletakse esmast ohvristamist, mis hõlmab otseselt kuriteosündmusega kaasnevaid mõjusid, mille on põhjustanud õigusrikkuja. Teise mõjude rühma kuuluvad kõik need tagajärjed, mis kaasnevad kannatanule seoses teiste isikute ja institutsioonide reaktsiooniga kuriteosündmusele. Teisene ohvristamine on osaliselt kriminaalmenetluse paratamatu tagajärg, sest kuriteosündmuse meenutamine ja sellest rääkimine on kriminaalmenetluse vältimatu osa. Teades, millised toimingud kannatanutele kõige enam probleeme tekitavad, on aga võimalik teisese ohvristamise ulatust vähendada. Järgmistes alapeatükkides käsitlebki töö küsimusi sellest, mil määral vastutab riik isikute esmase ohvristamise kaitse eest ning kuidas on võimalik vähendada menetlusega kaasnevat teisest ohvristamist.

³³ United Nations Office for Drug Control and Crime Prevention. Handbook on Justice for Victims 1999, lk 4-6.
Kättesaadav: <http://www.uncjin.org/Standards/9857854.pdf>

³⁴ J. Dignan. Understanding Victims and Restorative Justice. Open University Press 2005, lk 26-27

2.2. Kaitse esmase ohvristamise eest

Riigi kohustust oma kodanikke kaitsta kirjeldas esmakordselt juba Thomas Hobbes 17. sajandil ühiskondliku lepingu printsiibis. Selle järgi annavad inimesed osa oma õigustest ära riigile, et riik vastutasuks tagaks nende turvalisuse. Sellest filosoofilisest põhimõttest lähtudes peaksid riigid oma elanikke ka kuritegevuse eest kaitsma. Praktikas on ilmselt võimatu garanteerida, et selline riigi kaitsekohustus oleks absoluutne, kuid viimastel aastakümnetel on nii riigid ise kui ka rahvusvahelised organisatsioonid seda kohustust üha enam välja toonud. Nii tagavad EIÕK esimeses osas välja toodud sätted inimestele mitmeid õigusi, mida valdavalt kasutatakse küll isikute kaitsel riigi tegevuse eest, kuid üha enam on ähmastumas piirid riigi ja mitteriiklike ohuallikate vahel. Näiteks tõi Euroopa Inimõiguste Kohus (EIK) juba 1985. aastal ühe eraelu kaitse kaasuse puhul välja, et vaatamata artikli 8 peamisele eesmärgile kaitsta isikuid ülemäärase riikliku sekkumise eest, ei tähenda see, et riik peab hoiduma vaid omapoolsest ülemäärasest sekkumisest, vaid peab takistama ka teisi isikuid neid õigusi rikkumast.³⁵ Lisaks kirjutas EIK 1998. aastal asjas *Osman vs UK*, et EIÕK artikkel 2 võib riikidele tähendada kohustust võtta tarvitusele meetmeid, kaitsmaks isikuid, kelle elu on ohus. EIK lisas küll, et tulenevalt inimkäitumise ettearvamatuses ei saa selline kohustus olla piiramatu ja tuleb arvestada prioriteete, ressursse ning proportsionaalsust, kuid selline kohustus põhimõtteliselt on olemas.³⁶

Kui *Osman vs UK* kaasuses EIK leidis, et potentsiaalse kurjategija mittekinnipidamise eest riik siiski vastutama ei pea, siis mõned aastad hiljem kohtuasjas *Edwards vs UK* jõuti teistsugusele järeldusele. Selles asjas oli vangla paigutanud avalduse esitajate poja ühte kambrisse isikuga, kelle puhul oli teada tema vägivaldne minevik ning kalduvus skisofreeniale. EIK leidis, et sellisel juhul ulatub artikli 2 kaitseala ka mitteriiklike rikkujate tegevuseni ning riigil on tema kontrolli all olevate isikute puhul suurem kaitsekohustus.³⁷ EIK on seda põhimõtet veelgi edasi arendanud asjas *Kontrova vs Slovakkia*, kus *Kontrova* oli politseile vägivallast ning abikaasa tehtud tapmisähvardusest teatanud, kuid politsei ei võtnud midagi ette. Neli päeva pärast tapmisähvardust lasigi *Kontrova* abikaasa iseennast ning nende kaks last maha. Siin leidis EIK, et riik ei teinud piisavalt, et laste elusid kaitsta, kuigi info oli olemas, järelikult oli tegemist artikli 2 rikkumisega.³⁸

³⁵ EIKo 26.03.1985, 8978/80, X and Y vs The Netherlands

³⁶ EIKo 28.10.1998, 23452/94, *Osman vs UK*

³⁷ EIKo 14.03.2002, 46477/99, *Paul and Audrey Edwards vs UK*

³⁸ EIKo 31.05.2007, 7510/04, *Kontrova vs Slovakia*

Need otsused näitavad, et EIK annab riigi kaitsekohustusele järjest laiemat sisu ning kannatanute õiguste seisukohalt on selline areng väga oluline. Kui riigil on kohustus inimesi kuriteo ohvriks langemise eest kaitsta, kuid on selles läbi kukkunud, siis võib argumenteerida, et riigil on kohustus seda läbikukkumist heastada, pakkudes kannatanule erinevaid teenuseid, rahalist hüvitist või teha tema jaoks kriminaalprotsessi võimalikult valutuks. Samas on kannatanute õiguste tugevamal kaitsel võimalik ka teistsugune tagajärg. Kui inimeste ootus riiklikule kaitsesele süveneb, siis võib see tingida riigi pädevuste laiendamise ka isikuvabaduste piiramisel. Just selliseid etteheiteid on ka kannatanute õiguste eest seisvatele organisatsioonidele esitatud, et kannatanute huvide esikohale seadmisel kaasnevad sellega karmimad karistused ning kriminaalmenetluses süüdistatava õiguste vähendamine, samas ei ole läbiviidud uuringud sellist kriitikat seni toetanud.³⁹ Sama tagajärg võib olla inimeste potentsiaalse kuriteoohvriks langemise ohu rõhutamisel poliitikute poolt, mis on eriti päevakorda tõusnud USAs ja Lääne-Euroopas seoses terrorismikuritegude ohuga, mille eest kaitsmisel on paljud riigid hakanud isikuvabadusi senisest enam piirama.⁴⁰ Laieneva riikliku kaitsekohustuse tagajärjeks võib olla ka see, et riiklik karistusõiguslik sekkumine toimub järjest varajasemas teostaadiumis, mille näiteks võib olla karistatavate tegude ringi laienemine ettevalmistamistegudele, nii nagu Eestiski on varem kuriteo ettevalmistamisena mittekaristatavad teod nüüd eraldi koosseisudena karistatavad (nt karistusseadustiku (KarS) § 178¹, § 216¹, § 22¹).

2.3. Kaitse teisese ohvrustamise eest

Teisene ohvrustamine saab alguse eelkõige sellest, et kannatanute jaoks on kogu kriminaalõigussüsteem kõigis oma vormides võõras ja tundmatu. Kui lisada sinna veel ka kuriteoga tekitatud stress ja ebameeldivused, siis võib nende koosmõju olla märkimisväärne. Selleks, et paremini mõista teisese ohvrustamise tekkemehhanisme, tuleb esmalt analüüsida seda, millised ootused kannatanutel kriminaalprotsessile on. Seejärel saab järgmistes peatükkides erinevate menetlusetappide puhul hinnata, mil määral oleks nende ootuste täitmine võimalik ja teiste kriminaalmenetluse osaliste suhtes õiglane, samas silmas pidades, et kannatanute ootuste mittetäitmine põhjustab teisest ohvrustamist.

Kannatanute huvide kaardistamiseks võib kasutada H. Strangi poolt erinevate uurimuste põhjal koostatud kannatanute huvide kataloogi, mis tugineb küll valdavalt *common law* riikide

³⁹ M. Matravers. The Victim, the State, and Civil Society – A. Bottoms ja J. Roberts (toim.). *Hearing the Victim: Adversarial Justice, Crime Victims and the State* – Willan Publishing 2009, lk 3

⁴⁰ G. Mythen, o.c, lk 476

kogemustele, kuid võib arvata, et kannatanute üldised ootused kriminaalõigussüsteemile on suures osas samad kõigis riikides. Strangi väljapakutud kataloogi kuulub kuus erinevat ootust, mis kannatanutel kriminaalprotsessile on:⁴¹

- 1) Kannatanud soovivad mitteformaalsemat protsessi, kus nende arvamusega arvestatakse. Kriminaalmenetlust (eelkõige *common law* riikides) on kritiseeritud kannatanute õiguste aspektist lähtuvalt sellest, et justnagu oleks riik konflikti kannatanult ära „varastanud“. Sellel arengul on küll õiguse professionaliseerumisest tulenevad eelised, kuid ühtlasi muudab see kannatanu jaoks protsessi anonüümseks ja formaalseks. Samas on uuringud näidanud, et mida enam on kannatanul võimalik oma arvamust kuriteo kohta avaldada ning talle jääb mulje, et neid arvamusi ka arvestatakse, seda suurem on ka kannatanute rahulolu kriminaalprotsessiga ning vähem teisest ohvristumist.⁴²
- 2) Kannatanud soovivad informatsiooni oma kriminaalasja menetluse kohta. Erinevates riikides läbiviidud uuringud on jõudnud tulemuseni, et mida rohkem informatsiooni kannatanutele nende kriminaalasja menetluse käigu kohta antakse, seda suurem on nende rahulolu.⁴³ Sama tulemus ilmnes ka Eestis läbiviidud uuringus, kus ligi pooled kannatanutest leidsid, et neil ei olnud menetluse käigu kohta piisavalt informatsiooni.⁴⁴
- 3) Kannatanud soovivad osaleda oma kriminaalasja arutamisel. Valdavalt on ohvriuuringutes leitud, et kannatanud soovivad, et nende kriminaalasja arutamisel pöörataks nende huvidele rohkem tähelepanu, kui tunnistajana ütluste andmise roll seda neile võimaldab.⁴⁵
- 4) Kannatanud soovivad, et neid koheldaks kriminaalmenetluses õiglaselt ja nende inimväarikust austades. Paljud uuringud mujal maailmas⁴⁶ ja Eestis⁴⁷ on jõudnud tulemuseni, et kannatanutele jääb uurimisasutustes mulje, nagu nemad oleksid

⁴¹ H. Strang. *Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice*. Oxford University Press 2002, lk 9-18

⁴² *Ibid*, lk 9

⁴³ *Ibid*, lk 11

⁴⁴ Eesti Vabariigi Justiitsministeerium. *Kannatanud ja tunnistajad süüteo menetluses*, 2012. Kättesaadav: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=56671/Kannatanud+ja+tunnistajad+s%FC%FCteom enetluses.pdf> (06.05.2012), lk 37

⁴⁵ H. Strang, (viide 41), lk 12

⁴⁶ *Ibid*, lk 13

⁴⁷ EV Justiitsministeerium (viide 44), lk 37

kurjategijad. Samuti võib inimväärikust rikkuda korduv ja agressiivne käsitlemine enne kohtumenetlust ning selle ajal, ebavajalikud meditsiinilised uuringud, halvustav suhtumine õiguskaitseasutuste poolt vmt.⁴⁸ Seega on kannatanute rahuolu jaoks oluline mitte niivõrd formaalne kontroll menetluse üle, vaid viis, kuidas menetlust läbi viiakse.

- 5) Kannatanud soovivad materiaalset hüvitist neile tekitatud kahju eest.
- 6) Kannatanud soovivad emotsionaalse kahju vähendamist ning vabandust kurjategijalt. Emotsionaalse kahju taastamise puhul on toodud välja, et kannatanul on õigus kahju tekitanud teo ebaõiguse kinnitamisele, mis ühtlasi hõlmab ka kannatanute õigust kuriteo asjaolude osas tõe väljaselgitamisele. Kui tõe väljaselgitamine vähemalt osaliselt on ka kõigi kriminaalmenetlussüsteemide üks eesmärk, siis kannatanute jaoks on nende suhtes toimepandud kuriteo asjaolude väljaselgitamine keskse tähtsusega.⁴⁹

Kinnitust ei ole aga leidnud kannatanute õiguste kriitika, mille kohaselt kannatanute olemuslik huvi seisneb kättemaksuhimus ning menetluses sõna saamine annab sellele huvile väljundi, millest tingitult muutuvad karistused karmimaks. Vastupidi, uurides kriminaalmenetlusi, mille raames kannatanutel on olnud võimalik avaldada oma arvamust kuriteo mõjude kohta, on selgunud, et kannatanud ei kasuta seda võimalust mitte kättemaksust lähtuvatel eesmärkidel, vaid selleks, et saada ärakuulatud.⁵⁰

⁴⁸ B. Schünemann, „Protection of children and other vulnerable victims against secondary victimisation: making it easier to testify in Court“, ERA Forum, (2009) 10: 387–396, lk 388

⁴⁹ J. Doak (viide 21), lk 181

⁵⁰ H. Strang (viide 41), lk 15

3. Õigus osaleda kriminaalmenetluses

3.1. Kriminaalmenetluse alustamine ja alustamata jätmine.

Valdava osa kriminaalmenetluste alustamise juures on kandev roll just kannatanul, kes edastab esmase informatsiooni kuriteo toimepanemise kohta, kuid pärast seda läheb otsustusõigus üle riigile, kes peab pärast info saamist kriminaalmenetlust läbi viima. Sellist kriminaalmenetluse kohustuslikkuse põhimõtet tunnistavad valdavalt kõik riigid, sest vastasel juhul oleks riigil keeruline garanteerida kriminaalõigussüsteemi objektiivset ja erapooletut toimimist. Tuleb arvestada, et kuigi konflikt esineb kurjategija ja kannatanu vahel, on üldiselt tunnustatud ka põhimõtte, et lisaks kannatanu huvide rikkumisele rikub kurjategija ka sotsiaalseid norme, mistõttu on sekkumise ja süüteo menetlemise kohustus just riigil.

Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitus 85 (11) punktis 5 on aga välja toodud põhimõtte, et kõik kriminaalmenetluse alustamisega seotud otsused tuleb teha nii, et seal arvestataks kannatanu huvidega ja tema võimalusega saada kompensatsiooni. Kannatanute huvidega arvestamise all peetakse siin küll tõenäoliselt silmas eelkõige tema õigust saada kompensatsiooni, kuid ei ole põhjust, miks ei peaks juba selle otsuse tegemise ajal olema võimalik arvesse võtta ka muid kannatanute õigustatud huve ja ootusi, mida käesoleva töö teises peatükis käsitleti.

Eesti kriminaalmenetlusõiguses tuleneb see kohustuslikkuse põhimõtte kriminaalmenetluse seadustiku §-st 6, mille järgi on kuriteo asjaolude ilmnemisel uurimisasutus ja prokuratuur kohustatud toimetama kriminaalmenetlust.

Kannatanute õigustega seondub siin etapis eelkõige kolm olukorda – kui riik otsustab kriminaalmenetluse algatada, aga kannatanu seda ei soovi, kui riik jätab menetluse vaatamata kannatanu kaebusele algatamata või kui riik ei määratle isikut kannatanuna, kuid isik ise arvab, et ta on kuriteo läbi kannatanud.

Olukorras, kus uurimisasutusel või prokuratuuril on teada informatsioon, mis moodustab kriminaalmenetluse ajendi ja aluse, tuleb KrMS § 193 lg 1 kohaselt alustada kriminaalmenetlust. Kuriteoteade on ainult üks võimalikest kriminaalmenetluse ajenditest ning niipea kui uurimisasutus või prokuratuur on teates sisalduva info teada saanud, siis ei ole võimalik kannatanul enam oma kuriteoteatest loobuda.

Selline legaliteedipõhimõte kehtib kriminaalmenetluse alustamise puhul kõikides käesoleva töö näiteriikides. Kannatanu, kes kurjategijale andestab või muul põhjusel kriminaalmenetlust jätkata ei soovi, võib küll loobuda oma tsiviilnõuetest rikkuja vastu, kuid ei saa peatada kriminaalmenetlust, sest kuritegude ennetamise ja menetlemise vastu on huvi ka avalikkusel.⁵¹ Praktikas võib selline loobumine mõnikord küll tähendada seda, et uue informatsiooni valguses lõpetab uurimisasutus kriminaalmenetluse mõnel muul alusel. Kannatanu soov kuriteotest loobuda võib ühtlasi anda prokurörile märku ka sellest, et ta tõenäoliselt kohtuistungil süüdistust toetavaid ütlusi ei anna. See probleem kerkib kõige sagedamini esile selliste süütegude puhul, kus ohver ja kahtlustatav on omavahel lähedastes suhetes, eelkõige perevägivalla juhtumites. Mida olulisemad on kannatanu ütlused tõendina kohtus, seda tõenäolisem on, et nende äralangemisel prokurör kriminaalmenetluse lõpetab. USAs ongi ajalooliselt kannatanu ütlustest keeldumine tähendanud seda, et prokurör kriminaalasjaga ei jätkata või seda ei alusta.⁵² Ka Eestis on selliseid olukordi esinenud, üheks näiteks sobib Justiitsministeeriumi perevägivalla uuringus väljatoodud politsei vastus kannatanule saadetud teates kriminaalmenetluse alustamata jätmise kohta:

„XX.XX.2010. a registreeriti Põhja Prefektuuris sündmus selle kohta, et XX.XX.2010 sai politsei väljakutse Teie elukohta, kus Teie abikaasa oli Teid noaga löönud. Te olite mõlemad alkoholihoobes, Teid toimetati esmaabi saamiseks kiirabi poolt haiglasse, kus Teil tuvastati haav parema küünarnuki piirkonnas. Teie abikaasa viidi aga Ida-Harju Politseijaoskonda kainenema. Kuna tegu on perekonnaliikmete omavahelise probleemiga, siis vastavalt Kriminaalmenetluse seadustiku § 71, on õigus keelduda ütluste andmisest perekonnaliikmete vastu. Seetõttu pole võimalik tuvastada ka täiendavaid asjaolusid. KarS § 121 (kehalise väärkohtlemise) koosseisu tuvastamine eeldab olemuslikult kannatanu poolset soovi kriminaalmenetluse alustamiseks ja uurimise läbiviimiseks. Seega vastavalt KrMS § 199 lg 1 p 1 kohaselt puudub kriminaalmenetluse alus ja kriminaalmenetlust ei alustata.“⁵³

Selline kannatanu nõusoleku eeldamine on ilmselgelt vastuolus KrMS §-st 6 tuleneva kriminaalmenetluse kohustuslikkuse põhimõttega, mille kohaselt tuleb lähtuda *in dubio pro duriore* põhimõttest ja tõlgendada iga kuriteokahtlus kriminaalmenetluse alustamise kasuks.⁵⁴ Kannatanu sooviavalduse eeldamist kriminaalmenetluse alustamiseks või jätkamiseks on kritiseeritud ka kriminoloogiliste uuringute tulemusel, sest on selgunud, et perevägivalla

⁵¹ A. P. Simester, G. R. Sullivan. Criminal Law: Theory and Doctrine – Hart Publishing 2003, lk 2.

⁵² A. King-Ries. Crawford v. Washington: The End of Victimless Prosecution? – Seattle University Law Review, vol 28, 2005, lk 304.

⁵³ Eesti Vabariigi Justiitsministeerium. Perevägivalla juhtumite menetluspraktika: 2010, lk 4.

⁵⁴ RKKKo 3-1-1-60-10, p 9

juhtumitel kannatanule sellise rolli andmisel antakse otsus kriminaalmenetluse jätkumise osas tegelikult hoopis kahtlustatavale, lähtuvalt kannatanu ning kahtlustatava vahelisest sõltuvussuhtest.⁵⁵ Selle probleemi lahendused võivad olla erinevad. USAs ja Inglismaal on kasutatud nn „kannatanuta“ kriminaalmenetluse lähenemist, kus kannatanu ise kriminaalmenetluses ei osale ning tõenditena kasutatakse kõnesid hädaabinumbrile ja tuginetakse kannatanu varasematele ütlustele, mis on antud politseinikele, arstidele või sotsiaaltöötajatele.⁵⁶ Sellised ütlused mahuvad USA Federal Rules of Evidence⁵⁷ (FRE) alusel kuulduste erandite alla, mis lubavad sõltumata tunnistaja risküsitlemise võimalusest kasutada tõendina ütlusi, mis on antud kohe pärast kirjeldatavat sündmust (FRE § 803 lg 1 *present sense impression* ja lg 2 *excited utterance*) või siis ütlused, mis on antud meditsiinipersonalile ravi eesmärgil (FRE § 803 lg 4). Selliste tõendite lubatavus võimaldab prokuratuuril kriminaalasjaga jätkata ka siis, kui kannatanu nõusolek puudub.

Olukorraga, kus kannatanu ei soovi kriminaalmenetluse alustamist või jätkamist, on seotud ka olukorrad, kus kannatanu on andnud nõusoleku enda õigushüvede kahjustamiseks. Riigikohus on siin leidnud, et „kannatanu nõusolekuna ei ole käsitatav lihtsalt õigushüve kahjustamise aktsepteerimine või vägivaldlateo kannatamine“,⁵⁸ seetõttu peab ka menetluse mittealgatamist kannatanu nõusoleku tõttu põhjalikult argumenteerima.

Mõnevõrra erinev on olukord siis, kui kannatanu esitab kuriteoteate ja soovib kriminaalmenetluse algatamist, kuid menetlust sellele vaatamata ei algatata. Selliseks puhuks sätestab Euroopa Nõukogu soovitus 85(11) p 7, et kannatanul peaks olema võimalus menetluse mittealgatamist vaidlustada või õigus algatada erasüüdistusmenetlus.

Riigikohus on selles küsimuses leidnud, et vaatamata sellele, et kriminaalmenetluse raames ei ole „tulenevalt riigi karistusvõimu monopolist kannatanul õigust nõuda riigilt tema õigusi kahjustanud isiku kriminaalkorras süüditunnistamist ja karistamist“⁵⁹, on siiski „kohtuliku kontrolli mehhanismina legaliteedipõhimõtte järgimise üle seadusandja näinud ette kannatanu õiguse vaidlustada kriminaalmenetluse alustamata jätmist või lõpetamist“⁶⁰. KrMS § 107 lg 1 annab kannatanule võimaluse kriminaalmenetluse alustamata jätmise või lõpetamise otsuse peale esmalt isiklikult edasi kaevata Riigiprokuratuurile. Kui Riigiprokuratuur kaebuse

⁵⁵ A. King-Ries, o.c, lk 305.

⁵⁶ Ibid, lk 301.

⁵⁷ US Federal Rules of Evidence. Kättesaadav: <http://www.law.cornell.edu/rules/fre/>

⁵⁸ RKKKo 3-1-1-60-10, p 17.2

⁵⁹ RKKKo 3-1-1-18-06, p 7

⁶⁰ RKKKo 3-1-1-47-09, p 17

rahuldamata jätab, siis § 208 lg 1 alusel saab kannatanu advokaadi vahendusel Riigiprokuratuuri otsuse vaidlustada ringkonnakohtus. Samasugune kaebevõimalus on kannatanul ka kriminaalmenetluse lõpetamise puhul. Ringkonnakohtus lahendab KrMS § 208 lg 4 alusel sellise kaebuse kohtunik ainuisikuliselt ning sealjuures on tal lai pädevus otsustada selle üle, kas kriminaalmenetluse alustamiseks või jätkamiseks on alust või mitte, muuhulgas võib kohtunik selle küsimuse lahendamiseks tutvuda kriminaaltoimikuga ning anda Riigiprokuratuurile korraldusi täiendavate menetlustoimingute tegemiseks. Sellisel kujul piirab süüdistuskohustusmenetlus märkimisväärselt prokuratuuri volitusi kohtueelse menetluse juhtimisel, mille seaduslikkuse ja tulemuslikkuse tagamise kohustus prokuratuuril KrMS § 30 lg 1 järgi on.

Sarnane on õiguslik regulatsioon ka juhul, kus prokuratuur on küll kriminaalmenetluse algatanud, kuid leiab, et isik ei ole selles konkreetsetes kuriteos kannatanu. Riigikohtu praktikas on olnud juhtum, kus isik soovis esitada kohtuotsuse peale apellatsiooni menetluses, kus prokuratuur teda kannatanuna määratlenud ei olnud. Seal leidis Riigikohus, et tulenevalt PS § 15 lg-st 1 peab süüdistuskohustusmenetluse protseduur kehtima ka juhul, kui isik on enda hinnangul kuriteos kannatanu, aga kohtueelne menetleja keeldub teda kannatanuna kriminaalmenetlusesse kaasamast.⁶¹

Kuigi KrMS jätab kannatanule süüdistuskohustusmenetluses laiad võimalused prokuratuuri menetluse mittealgatamise või lõpetamise otsustust kohtulikult vaidlustada, on ringkonnakohtud Riigiprokuratuuri otsuseid siiski tühistanud üsna vähe. Aastatel 2010 ja 2011 on ringkonnakohtutele Kohtute Infosüsteemi andmetel esitatud kokku 285 kaebust⁶² Riigiprokuratuuri tegevuse peale ning ringkonnakohtud on 17 korral kohustanud Riigiprokuratuuri kriminaalmenetlust algatama ning samuti 17 korral kohustanud jätkama lõpetatud kriminaalmenetlust, valdavalt on tegemist olnud majandusalaste süütegude menetlustega. Vaatamata sellele, et KrMS § 208 lg 8 järgi on ringkonnakohtu seisukohad prokuratuurile selles kriminaalasjas kohustuslikud, võib siiski tekkida küsimus, mil määral on praktiliselt võimalik kohustada prokuratuuri jätkama kriminaalasjaga, mille kohta nii asjaga tegelev prokurör kui ka Riigiprokuratuur on olnud seisukohal, et kriminaalmenetlust alustada ei tule või tuleb lõpetada. Samuti on võimalik, et vaatamata ringkonnakohtu määrusele kriminaalasja jätkamiseks lõpetab prokuratuur kriminaalasja uuesti, mistõttu süüdistuskohustusmenetlusel on peamiselt sümboolne, mitte niivõrd praktiline väärtus.

⁶¹ RKKKo 3-1-1-97-10, p. 27

⁶² Need kaebused hõlmavad nii kannatanute kaebusi menetluse algatamata jätmise, menetluse lõpetamise kui ka kaebuste läbivaatamata jätmise peale.

Ka Saksamaa kriminaalmenetluse seadus (StPO) näeb ette samalaadse vaidlustamismehhanismi. StPO § 172 lg 1 järgi saab kannatanu kahe nädala jooksul kriminaalmenetluse algatamata jätmise teatest esitada kaebuse otsuse teinud prokurörist kõrgemalseisvale prokuratuurile ning sama paragrahvi lg 2 alusel kuu aja jooksul advokaadi vahendusel kohtule. Selline korraldus kehtib aga vaid nende süütegude puhul, mille puhul ei oleks kannatanul võimalik algatada erasüüdistusmenetlust. Juhul kui tegemist on süüteokoosseisuga, kus ka erasüüdistusmenetlus võimalik on⁶³, siis riikliku süüdistuse mittealgatamise osas kannatanul kaebevõimalust vastavalt StPO § 172 lg 2 teisele lausele ei ole. Erasüüdistusega kohtusse pöördumise õigus annab ühelt poolt kannatanule võimaluse vaatamata prokuratuuri seisukohale kriminaalmenetlust alustada, kuid samas on erasüüdistusmenetlus kannatanu jaoks kallis ning praktikas kasutatakse seda vähe. Keskmiselt kõigest kuus protsenti erasüüdistusasjadest jõuab süüdimõistva lahendini ning seda peetakse ka üheks põhjuseks, miks kõigest kümme protsenti kannatanutest, kellel oleks pärast prokuratuuri loobumist võimalik erasüüdistus algatada, seda ka teevad.⁶⁴ Seega on Saksamaa kriminaalmenetluse reeglite järgi ühelt poolt kannatanul küll vähem võimalusi kriminaalmenetluse algatamata jätmist kohtus vaidlustada, teiselt poolt tasakaalustab seda erasüüdistusmenetluse võimalus.

Inglismaa kriminaalmenetluses on kannatanul kriminaalmenetluse mittealgatamise korral vähemalt formaalselt olemas mõlemad võimalused. Kannatanu võib taotleda prokuratuuri mittemenetlemise otsuse kohtulikku kontrolli ning kohtupraktika selliste taotluste edukuse hindamiseks on kindlalt välja kujunenud. Eelkõige on kohtud kohustanud prokuratuuri oma otsuseid uuesti kaaluma juhtudel kui on ilmselge, et seadust on valesti kohaldatud; kui mõnda olulist tõendit ei ole piisavalt analüüsitud; kui prokuröri järeldused tõendite kohta on ebaratsionaalsed või ebamõistlikud; kui ei ole järgitud prokuratuuri enda siseseid tegevussuuniseid või need juhised on algusest peale ebaseaduslikud.⁶⁵ Samas on Inglismaal toimuv kohtulik kontroll prokuratuuri menetlusotsustuste üle kohustuslik ainult sel määral, et prokuratuur on kohustatud oma otsust veelkord kaaluma, lõplik otsustusõigus jääb siiski prokuratuurile. Seetõttu on osad autorid jõudnud järeldusele, et kokkuvõtlikult ei ole Inglismaa kriminaalmenetluses kannatanul riigipoolse kriminaalmenetluse alustamise juures

⁶³ StPO § 374 lg 1 p 1-8 loetlevad erinevad süüteokoosseisud, kus erasüüdistusmenetlus on võimalik, sh kehavigastuse tekitamine, sissetungimine, laimamine, sõnumisaladuse rikkumine, erasektoris altkäemaksu võtmine või pakkumine jm.

⁶⁴ F. Dünkel. *The Victim in Criminal Law: On The Way From an Offender-Related to a Victim-Related Criminal Justice* – E.Fattah ja S. Parmentier (toim.). *Victim Policies and Criminal Justice on the Road to Restorative Justice*, Leuven University Press 2001, lk 180.

⁶⁵ Crown Prosecution Service. *Appeals: Judicial Review of Prosecutorial Decisions* – kättesaadav: http://www.cps.gov.uk/legal/a_to_c/appeals_judicial_review_of_prosecution_decisions/

mingeid õigusi, vaatamata sellele, et riik on kohustatud kannatanu huvisid nende otsuste tegemise juures arvesse võtma.⁶⁶

Ajalooliselt on Inglismaal alati olnud kannatanul võimalus alustada ka erasüüdistusmenetlust ning süütegude menetlemise seadus (*Prosecution of Offences Act*) § 6 näeb ette, et igal ajal on sõltumata prokuratuuri otsusest võimalus alustada erasüüdistusmenetlust. Sama sätte teise lõike järgi on prokuratuuril samas võimalus menetlus igal ajal üle võtta. Seega seaduse alusel on põhimõtteliselt igal inimesel õigus algatada erasüüdistusmenetlus ükskõik kelle vastu, ükskõik mis alusel, välja arvatud süüteod, mille osas menetluse algatamise õigus on ainult prokuratuuril. Selline lai õigus on aga realselt piiratud mitmete faktoritega. Esiteks ei ole kannatanul võimalik kasutada uurimisel politsei abi ega näha toimikut, erasüüdistusmenetluseks ei ole ette nähtud õigusabi, õigeksmõistva otsuse korral mõistetakse menetluse algatajalt välja kõik kulud ning eelpoolmainitud menetluse ülevõtmise võimalus prokuratuuri poolt hõlmab ka ülevõtmist ainult selle eesmärgiga, et menetlus seejärel kohe ka lõpetada.⁶⁷ Sellised piirangud ja võimalikud tagajärjed on kaasa toonud selle, et erasüüdistusmenetlus Inglismaal on väga harva kasutatav võimalus ning võttes arvesse ka õiguspoliitilisi vastuväiteid erasüüdistusmenetluse kasutamiseks (eelkõige kriminaalmenetluse riiklikkuse põhimõtte osas), on mitmete autorite meelest tegemist pigem ajaloolise jäänukinstituudiga, millel praktilist tähtsust tänapäeval kannatanute õiguste tagamisel ei ole.⁶⁸

Eesti kriminaalmenetluses loobuti erasüüdistusmenetlusest kriminaalmenetluse seadustiku vastuvõtmisega 2004. aastal ning õiguskirjanduses pole esitatud ettepanke selle taastamiseks, mis teiste riikide kogemusi ning erasüüdistusmenetluse vähest kasutust arvestades on ilmselt õigustatud.

3.2. Kohtueelne menetlus ja menetlusliigi valik

Kohtueelse menetluse etapis toimub tõendite kogumine ja kohtumenetluseks ettevalmistumine. Kannatanute jaoks on siin kolm olulist aspekti. Esiteks on tõendite

⁶⁶ J. Doak (viide 21), lk 122

⁶⁷ J. Spencer. *The Victim and the Prosecutor* – A. Bottoms ja J. Roberts (toim.), o.c, lk145.

⁶⁸ J. Doak (viide 21), lk 126.

kogumise juures kannatanute roll info allikana märkimisväärne ning kuidas uurimisorganid sellega toime tulevad, ilma kannatanute huve liigselt kahjustamata mõjutab teise ohvristamise määra. Teiseks valitakse kohtueelses menetlusetapis menetlusliik, kannatanuid mõjutab eelkõige kokkuleppemenetluse ettevalmistamine. Kolmas aspekt kohtueelse menetlusega seondub üldkorras aset leidva kohtuistungiga ettevalmistamisega, kus kerkib küsimus sellest, mil määral ning kes peaks kannatanut kohtuistungiks ette valmistama ning teda toetama.

3.2.1 Informatsiooni andmise kohustus

Kohtueelses menetluses puutub kannatanu kokku esmalt uurimisasutuse töötajatega ning erinevad ohvriuuringud on näidanud, et politseinike tegevus määrabki oluliselt kannatanute rahulolu kogu protsessiga.⁶⁹ Eesti kontekstis on varem just see olnud üks suuremaid probleeme - 2004/2005. aasta võrdlevast rahvusvahelisest ohvriuuringust ilmnes, et vaid 33 protsenti politsei poole pöördunud kannatanutest olid politsei tegevusega rahul.⁷⁰ Küll mitte päris võrreldava metoodikaga läbi viidud Eesti 2009. aasta ohvriuuringust selgus, et vägivallakuritegude ohvritest oli 65 protsenti politsei tegevusega rahul, varavastaste süütegude puhul oli rahulolnute osakaal 34 protsenti ning rahulolematuse põhjuseks oli peamiselt kuriteo lahendamata jäämine ning vähene informatsioon menetluse käigu kohta.⁷¹

Kui kuritegude lahendamisega seonduvat rahulolematust on keerulisem vähendada, siis kannatanute informatsiooniliste õiguste tagamisega on olukord lihtsam. Euroopa Liidu liikmesriikidelt nõuab seda ka Euroopa Nõukogu raamotsus ohvrite seisundi kohta kriminaalmenetluses, täpsemalt selle artikkel 4, mille kohaselt on ohvritel „alates nende esimesest kokkupuutest õiguskaitseorganitega võimalus saada liikmesriigi poolt vajalikuks peetud viisil nende huvide kaitsega seotud teavet“. Vaatamata sellele, et artikkel 4 toob välja ka loetelu võimalikest valdkondadest, kus kannatanutele rohkem infot andma peaks, siis 2009. aastal Euroopa Komisjoni koostatud aruandes raamotsuse täitmise kohta leiti, et ei ole siiski

⁶⁹ J. Dijk, M. Groenhuijsen. Benchmarking Victim Policies in the Framework of European Union Law – S. Walklate (toim), o.c, lk 372.

⁷⁰ J. Dijk, J. Kesteren ja P. Smit. Criminal Victimization in International Perspective - WODC, Tilburg University, 2007, lk 115

⁷¹ Eesti Vabariigi Justiitsministeerium. Kuriteoohvrite uuring. 2010, lk 67. Kättesaadav: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=52743/Kuriteoohvrite+uuring+2009.pdf>

selge, millisel määral liikmesriigid seda kohustust täidavad.⁷² Teavitamiskohustus hõlmab selle raamotsuse järgi infot selle kohta, kuhu kannatanud abi saamiseks võivad pöörduda, missugust toetust neile pakutakse, mis tingimustel võimaldatakse kaitset või õigusabi ja kuidas taotleda hüvitist. Lisaks näeb raamotsuse artikkel 4 p 2 ette veel ka kannatanute teavitamiskohustuse „kriminaalmenetluse käigust isikute suhtes, kellele on esitatud süüdistus kannatanut puudutavate kuritegude eest“, seda juhul, kui kannatanu vastavat soovi avaldab. See kohustus peaks hõlmama ka näiteks seda, et kahtlustatava vahi alt vabanemisest peaks kannatanut teavitama, kui kannatanu on soovinud sellest teavitatud saada. Selle soovitusel olid EK aruande kohaselt täitnud vaid viis liikmesriiki⁷³, mistõttu uue kannatanute õigusi puudutava direktiivi eelnõus on konkreetselt välja toodud, et liikmesriigid peavad tagama, et kannatanutele pakutakse võimalust olla informeeritud kahtlustatava või süüdistatava vahi alt vabanemisest.⁷⁴

Informatsiooni andmise kohustusega on seotud ka kohustus hoida kannatanu isikuandmeid kahtlustatava ja süüdistatava eest saladuses. Sellist kohustust otseselt raamotsusest ei tulene, küll aga peaks see olema hõlmatud raamotsuse artikliga 8, mille kohaselt peavad liikmesriigid tagama ohvritele „sobival tasemel kaitse, eelkõige nende ohutuse ja eraelu puutumatuses osas“. Olukorras, kus kriminaaltoimikus on kannatanu kohta informatsioon ja isikuandmed, mis ei ole kriminaalasja aspektist olulised (aadress, kontaktandmed), siis ei ole vajadust kohtueelse menetluse lõpul nende andmete kättesaadavaks tegemine kahtlustatavale.

Eesti kriminaalmenetluse seadustik vastab raamotsuse (ja ka uue direktiivi eelnõu) nõuetele informatsiooni andmise kohustuste osas osaliselt. Alates 01.09.2011 jõustunud muudatustest on KrMS-i lisatud § 38 lg 4, mille kohaselt uurimisasutus või prokuratuur selgitab kannatanule tema õigusi ja tsiviilhagiga ning riigi õigusabiga seonduvat. Sellega on täidetud raamotsuse nõue kannatanute teavitamise kohta, kuigi kohustus „selgitada kannatanule tema õigusi“ võib jätta mulje, nagu peaks selgitama ainult õigusi, mis sisalduvad KrMS § 38 eelnevates lõigetes, kuigi lähtuvalt raamotsusest peab see selgitamiskohustus kindlasti hõlmama ka infot ohvriabi ning riikliku hüvitise kohta juhul, kui see on asjakohane. Täielikult puudub KrMS-is regulatsioon, mis annaks kannatanule võimaluse taotleda informatsiooni

⁷² Euroopa Komisjoni aruanne vastavalt nõukogu 15. märtsi 2001. aasta raamotsuse ohvrite seisundi kohta kriminaalmenetluses (2001/220/JSK) artiklile 18, kättesaadav: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0166:FIN:et:HTML>

⁷³ Ibid, p 2. Kohustuse olid täitnud Soome, Tsehhi, Poola, Slovakkia ning Rootsi.

⁷⁴ Euroopa Komisjon, Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime. Kättesaadav: http://ec.europa.eu/justice/policies/criminal/victims/docs/com_2011_275_en.pdf

edastamist menetluse käigu ning kahtlustatava võimaliku vahi alt vabastamise kohta. Võib küll ette tulla olukordi, kus kannatanu teavitamine kahtlustatava vahi alt vabastamisest ei oleks mõistlik ning rikuks kahtlustatava õigusi või kriminaalmenetluse huve (eelkõige juhul, kui prokuratuur leiab, et kahtlustatav ei ole kuritegu toime pannud). Vajalikud erandid oleks aga võimalik informatsiooni andmise regulatsioonis ette näha, mis ei takistaks erandlike asjaolude puudumisel kannatanut tema soovi korral teavitada.

Kannatanu isikuandmete kahtlustatavale ja süüdistatavale kättesaadavaks muutumise vältimiseks on KrMS-is kaks võimalust. Ühelt poolt on kannatanul (ja tunnistajatel) võimalus § 74 lg 3 alusel taotleda oma elu-, töökoha või õppeasutuse nimetuse mittemärkimist ülekuulamisprotokollis. Teine võimalus on kohaldada anonüümse tunnistaja regulatsiooni vastavalt KrMS §-le 67, kuid see ei ole valdaval osal juhtudest ilmselt asjakohane. Samas kannatanu ja tunnistaja elu- ja töökoha mittemärkimine ülekuulamisprotokollis peaks toimuma automaatselt, mitte kannatanu taotlusel, sest kannatanu ei pruugi ülekuulamise ajal mõelda võimalusele, et need andmed muutuvad kättesaadavaks ka süüdistatavale. Sealjuures on Suurbritannias läbiviidud uuringus leitud, et just need kannatanud, kellega kahtlustatav või tema sõbrad pärast on kuriteosündmust ühendust võtnud või teda ähvardanud, kannatavad teistest kannatanutest oluliselt rohkem psühholoogiliste probleemide käes.⁷⁵ Kannatanu andmed ülekuulamisprotokollis muudavad aga sellise ühendusevõtmise süüdistatavale palju lihtsamaks. Seega, kuna süüdistatava kaitseõigust nende andmete puudumine kannatanu ülekuulamisprotokollis kuidagi ei mõjuta, puudub ka põhjendatud vajadus kontaktandmete ülekuulamisprotokollis hoidmiseks ja sellega süüdistatavale kättesaadavaks tegemiseks.

3.2.2 Kokkuleppemenetluse ettevalmistamine

Kokkuleppemenetluse ettevalmistamine võib endaga kaasa tuua konflikti kannatanu ning prokuratuuri huvide vahel, sest prokuratuuri huvid kokkuleppe sõlmimisel võivad olla tingitud menetlusökonomikast, kahtlustatava käest saadavast infost või potentsiaalsetest tõendamisprobleemidest kohtus. Kuigi menetluse efektiivsuse argument võib ka kannatanule endale tähendada vähem ülekuulamisi ja seetõttu ka väiksemat teise ohvristamise ohtu ning kiiremat lõpplahendust, siis prokuratuuri ülejäänud huvid kannatanu jaoks olulised ei ole ning tulenevalt menetlustaktikast ei saa üldjuhul ilmselt ka kannatanule avaldada, milliseid argumente kokkuleppemenetluse sõlmimiseks kaaluti. Samas ei ole takistusi

⁷⁵ J. Dignan, o.c, lk 28

kokkuleppemenetluse valiku korral võtta arvesse peatükis 2.2 käsitletud kannatanute põhilisi huve ja ootusi ka nii, et prokuratuuri menetlusstrateegia sellest rikutud ei saa.

Kokkuleppemenetluse osas ELi kannatanute õiguseid käsitlevad õigusaktid erisätteid ei sisalda, mistõttu ei ole ka võimalik selle menetlusliigi puhul jätta arvestamata kannatanute õiguste üldpõhimõtetega. Seetõttu tuleb siin analüüsida, kas ja mil viisil kokkuleppemenetluse regulatsioon nende põhimõtetega kooskõlas on, sealjuures saab võrdlusena kasutada kogemusi riikidest, kus kokkuleppemenetluse traditsioon on pikaajalisem kui Eestis.

KrMS § 239 lg 2 p 4 sätestab, et kokkuleppemenetlust ei kohaldata, kui sellega ei nõustu kannatanu. Selline tingimus annab kokkuleppemenetlust pikka aega kasutanud USA ja Inglismaa, kuid ka lühema kokkuleppemenetluste praktikaga Saksamaa regulatsioonidega kannatanule olulise otsustusõiguse menetlusliigi valiku osas.

Inglismaal peab prokurör enne kokkuleppe vastuvõtmist kannatanule või tema perekonnale olukorda seletama ja kannatanu arvamus annab prokurörile infot, kas kokkuleppe sõlmimine on avalikes huvides või mitte.⁷⁶ Seega ei ole kannatanul sõnaõigust selle osas, kas prokurör ja süüdistatav valivad kokkuleppemenetluse või mitte ning kannatanu roll piirdub informatsiooni saamisega. Selline praktika on kooskõlas kriminaalmenetluse riiklikkuse põhimõttega, mille kohaselt on riigil kohustus tagada, et kriminaalmenetlus kulgeks objektiivselt ja erapooletult – kannatanule menetlusotsuste andmine kahandaks prokuratuuri võimalusi kriminaalasja menetlust kontrollida. Osad autorid on aga välja toonud, et kannatanute väljajätmine teda puudutavast menetlusest rikub nende õigusi ja ootust tõe väljaselgitamisele.⁷⁷ Ehkki võib nõustuda, et õigus tõe väljaselgitamisele on üks oluline kannatanu huvi, ei välista kokkuleppemenetluse kasutamine põhimõtteliselt tõe väljaselgitamist ja kuriteoga kannatanule tekkinud kahjude tunnustamist. Kui kannatanu on informeeritud menetluse käigust ning talle antakse võimalus ka oma arvamust kuriteo kohta avaldada, siis puudub vajadus menetlusotsuste andmiseks kannatanule, tulenevalt kriminaalmenetluse riiklikkuse põhimõttest ja sellest, et lõppastmes vastutab kriminaalmenetluse läbiviimise eest siiski riik.

⁷⁶ Attorney General's guidelines on the acceptance of pleas, p B3, kättesaadav: [http://www.attorneygeneral.gov.uk/Publications/Pages/AttorneyGeneral'sguidelinesontheacceptanceofpleas\(revised2009\).aspx](http://www.attorneygeneral.gov.uk/Publications/Pages/AttorneyGeneral'sguidelinesontheacceptanceofpleas(revised2009).aspx)

⁷⁷ J. Doak, o.c. lk 124

USAs on kokkuleppemenetluse puhul osariikides erineva praktika, mitmed osariigid näevad ette kannatanuga konsulteerimise kohustuse enne kokkuleppe sõlmimist, kuid selle kohustuse rikkumine ei too valdavalt kaasa mingeid tagajärgi.⁷⁸ Kannatanul menetlusvormi valimisel otsustusõigust ei ole. Oregoni osariigi ülemkohus on isegi leidnud, et sellise valikuvõimaluse andmine kannatanule on oluline kriminaalõiguse rikkumine ning prokurör peab küll kannatanu käest küsima infot, mis võiks kokkuleppe jaoks oluline olla, kuid otsustusõigust kannatanule anda ei tohi, sest see otsus peab lähtuma avalikust huvist.⁷⁹ Sealjuures on aga vähemalt kolmandikus osariikidest kannatanule ette nähtud võimalus kas kirjalikult või suuliselt esitada koos kokkuleppega kohtule arvamus karistuse mõistmise ning kuriteoga talle tekitatud tagajärgede kohta.⁸⁰

Saksamaal on kokkuleppemenetlus võrdlemisi uus instituut, mis lisandus 2009. aastal jõustunud StPO muudatustega, millega lisati seadusesse § 257 (c).⁸¹ Mitteformaalsed kokkulepped ning kokkulepped menetluse lõpetamise osas esinesid Saksamaa praktikas juba varem, kuid kannatanul ei olnud ei varasemate mitteformaalsete kokkulepete ega ka uue kokkuleppemenetluse regulatsiooni alusel menetlusvormi valimisel sõnaõigust.⁸²

Seega on kannatanute õiguste aspektist Eesti kokkuleppemenetluste regulatsioon võrdlusaluste riikidega võrreldes unikaalne ning tuleks kaaluda juba 2004. aastal erialakirjanduses väljendatud seisukohta, et kas on „piisavalt põhjendatud kannatanule sellise õiguse andmine, mille kaudu ta saab sisuliselt „dikteerida” riigile seda, millist menetlusvormi peab riik kriminaalasja menetlemisel kasutama“⁸³. Sellise vetoõiguse andmine kannatanule lähtub peamiselt ka eeldusest, et kannatanu huvi kokkuleppe sõlmimise nõusoleku andmiseks on ainult see, et sel viisil saab ta vältida edasise menetlusega kaasnevat ajakulu ning tagada oma tsiviilhagi rahuldamine, sest muus osas ei pea KrMS-i järgi kokkuleppe sisu selle nõusoleku andmiseks teada olema. Samas ei taga selline regulatsioon kannatanu õigust tõe väljaselgitamisele ning kuriteo õigele kvalifitseerimisele, mida

⁷⁸ M. O’Hear. Plea Bargaining And Victims: From Consultation To Guidelines – Marquette Law Review, 2007, Vol 91, No 1, lk 324.

⁷⁹ State v. McDonnell, 794 P.2d 780. Selles kohtuasjas oli prokurör süüdistatavaga juba kokkuleppele jõudnud, kuid loobus sellest enne kohtumenetlust, põhjendades seda kannatanute keeldumisega.

⁸⁰ Office for Victims of Crime (U.S Department of Justice). Status of the Law. Kättesaadav: https://www.ncjrs.gov/ovc_archives/bulletins/legalseries/bulletin7/2.html

⁸¹ Deutscher Bundestag, Entwurf eines Gesetzes zur Regelung der Verständigung im Strafverfahren, Drucksache 16/12310, kättesaadav: <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/16/123/1612310.pdf>

⁸² R. Rauxloh. Formalisation of Plea Bargaining in Germany - Will the New Legislation Be Able to Square the Circle? - Fordham International Law Journal, Vol. 34, 2010, lk 26

⁸³ M. Sillaots. Kokkuleppemenetlus kriminaalmenetluses. Doktoriväitekiri, Tartu Ülikool 2004, lk 26.

kannatanute õiguste alases kirjanduses ühe olulise väärtusena välja on toodud.⁸⁴ Sealjuures annab see regulatsioon siiski kannatanule, kellel on ebamõistlikud ootused oma tsiviilhagi osas või muud põhjused, võimaluse kokkuleppemenetlusest keelduda ja seeläbi takistada ja pikendada asjatult kriminaalmenetlust. Eesmärgipärasem ja kannatanute õiguste kaitsega sisuliselt kooskõlas oleks lahendus, kus kokkuleppemenetluse rakendamise esimeses faasis küsitava siduva nõusoleku asemel saaks kannatanu tutvuda sõlmitud kokkuleppega ning lisada kokkuleppele oma arvamuse kokkuleppe sisu kohta ja kuriteoga talle tekitatud tagajärgede osas. See arvamus annaks kokkulepet kinnitavale kohtunikule lisainfot selle kohta, kas kuriteo kvalifikatsioon, tsiviilhagi suurus või karistuse liik või määr vastavad toimepandud teole, mida kohtunik KrMS § 248 lg 1 p 2 järgi kokkuleppe kinnitamisel peab hindama. Vastasel korral ei ole kohtunikul mingit informatsiooni selle kohta, millised on kannatanu seisukohad toimepandud kuriteo kohta. Sellisena oleks see kannatanu arvamus sarnane Anglo-Ameerika riikides kasutusel oleva kannatanu seletusega kuriteo mõju kohta (*victim impact statement*) ja vastaks kannatanu huvile olla ärakuulatud. Samuti võib eelneva nõusoleku andmise õiguse äravõtmise asenduseks kannatanutele olla õigus esitada kokkuleppemenetluses tehtud otsusele apellatsioon, et ka ringkonnakohus saaks nõustuda või mitte nõustuda kuriteo kvalifikatsiooni või karistuse liigi ja määraga. Sel moel oleks kannatanule tagatud nii arvamuse esitamise võimalus ning apellatsiooniõigus ja puuduks vajadus anda kannatanule menetlusliku otsuse tegemise vetoõigus.

3.2.3 Kannatanu küsitlemine ja ettevalmistamine kohtuistungiks

Kannatanu ülekuulamine kohtueelses menetluses on samuti üheks teisese ohvristamise allikaks, mida on toonud välja nii rahvusvahelised⁸⁵ kui ka Eesti siseriiklikud uuringud⁸⁶ Viimati Eestis Justiitsministeeriumi poolt läbi viidud kannatanute ja tunnistajate uuring tõi välja, et 46 protsenti kannatanutest on pidanud juhtunu kohta mitmeid kordi ütlusi andma ning ütluste andmine on olnud neile raske, sest tuletab juhtunut meelde.⁸⁷

Kannatanu ülekuulamisega seonduvalt on senikehtivad rahvusvahelised ja EL õigusaktid üsna üldsõnalised. Näiteks kohustab ELi Nõukogu raamotsus kannatanute positsiooni kohta kriminaalmenetluses artiklis 3 riike kohtlema kannatanuid nende väärikut austavalt ning tagama, et „asutused küsitlevad ohvraid ainult nii palju, kui on kriminaalmenetluse jaoks

⁸⁴ J. Doak, o.c, lk 124

⁸⁵ Nt Dijk et al, o.c, lk 114

⁸⁶ Nt EV Justiitsministeerium (viide 44)

⁸⁷ Ibid. lk 39

vajalik.“

Kannatanute õiguste direktiivi eelnõus on need tingimused aga palju detailsemalt lahti kirjutatud ning ette nähakse erinevad meetmed haavatavate ning tavaliste kannatanute ülekuulamise jaoks.⁸⁸ Kui see direktiiv jõustub, peavad liikmesriigid tagama, et kõigi kannatanute puhul toimuvad ülekuulamised ilma õigustamatute viivitusteta, ülekuulamiste arv viiakse miinimumini ning kannatanule antakse võimalus õigusabi saamiseks. Haavatavate kannatanute jaoks näeb direktiivi eelnõu ette, et ülekuulamised peab läbi viima selleks ette valmistatud spetsialist, selleks sobivaks kohandatud ruumides ning võimalusel ei peaks kannatanut üle kuulama rohkem kui üks isik.⁸⁹

Eraldi küsimus kohtueelse menetluse etapis seondub ka sellega, kes peaks või saaks kannatanut (ja ka tunnistajat) kohtumenetluseks ja eelkõige risküsitluseks ette valmistada. Ühelt poolt on ettevalmistus vajalik selleks, et vähendada kohtumenetlusega kaasnevaid teise ohvristamise mõjusid. Kannatanu jaoks on kohtumenetluse keskkond võõras ning risküsitluse protsess võib ilma selle olemust eelnevalt tundmata tekitada ebamugavusi. Teiselt poolt saab kannatanu oma seisukohti eelneva ettevalmistuse ja toetusega ka paremini formuleerida, sest kannatanu roll ei piirdu vaid ülekuulatava rolliga, vaid KrMS § 288² alusel võib tal olla ka küsitlemisõigus ning § 299 järgi saab kannatanu sõna ka kohtuvaidluste käigus.

Küsimus tunnistaja ettevalmistamisest oli varem Eesti kriminaalmenetluses reguleerimata, kuid alates 1. septembrist 2011 on KrMS § 276³ alusel kohtumenetluse poolel lubatud risküsitluseks valmistudes suhelda isikuga, keda soovib kohtuistungil üle kuulata. Samuti on uurimisasutusel või prokuratuuril KrMS § 38 lg 4 alusel kohustus tutvustada kannatanule tema õigusi, mis peaks ühtlasi hõlmama ka seda, millised õigused ja kohustused on kannatanul kohtuistungil käigus. Kannatanu ettevalmistamise eest peaks vastutama üldjuhul prokurör, sest tõenäoliselt on just prokuröril kannatanu ütlusi kohtuistungil vaja ning seetõttu peaks ta hoolitsema ka selle eest, et kannatanu teaks, mismoodi kohtuistung välja näeb ja mida temalt seal oodatakse. Juhul kui kannatanul on kriminaalmenetluses esindaja, siis prokuröri roll nii aktiivne olema ei pea. Sealjuures ei saa aga prokurör võtta endale kannatanu esindaja rolli, sest prokuröri ülesanne kriminaalmenetluse raames on laiem ning tema kohustus on tagada terve kohtueelse menetluse seaduslikkus ja tulemuslikkus, mistõttu peab

⁸⁸ Euroopa Komisjon, 2011/0129 (COD) o.c.

⁸⁹ Ibid, art 20

ta tagama nii kannatanu, tunnistajate kui ka kahtlustatava õiguste kaitse.

3.3. Õigused kohtumenetluses

3.3.1 Kannatanu kohtumenetluse poolena

Kannatanu määratlemine kriminaalmenetluse poolena ei ole kannatanute õiguste aspektist määrava tähtsusega, kuid sellest tuleneb, missugused õigused kannatanul kohtumenetluses on. Kuigi kannatanute õiguseid käsitlevad rahvusvahelised õigusaktid näevad kõik vähemal või suuremal määral ette, et kannatanul peaks olema võimalus kriminaalmenetluses osaleda, siis mitte üheski neist ei ole nõutud ega soovitatud, et kannatanu peaks saama kriminaalmenetluses kohtumenetluse poolena osaleda.⁹⁰

Eestis on KrMS § 17 lg 1 kohaselt kannatanu kohtumenetluse pooleks, samasugune oli olukord ka kuni 2004. aastani kehtinud kriminaalmenetluse koodeksi järgi. Seega ei ole kriminaalmenetluse võistlevuse põhimõtte juurutamisel tehtud kriminaalmenetluse normistiku muudatused seda põhimõtet muutnud. Samas näeb KrMS § 37 lg 3 ette, et kannatanu kohta kohaldatakse tunnistaja kohta sätestatud, kui KrMS teistes sätetes ei ole ette nähtud teisiti. Seega ei ole kannatanu samasuguste õigustega kohtumenetluse pool kui süüdistatav või prokurör, kuid mitte ka üksnes tunnistaja.

Inglismaa kriminaalmenetluses ei ole võistleva menetluse reeglitest tulenevalt kannatanu kriminaalmenetluse pooleks, vaid tal on üksikute eranditega samasugused õigused nagu tunnistajal. Seetõttu ei ole kannatanul õigust kinniste kohtuistungite puhul kohtuistungil viibida, tal ei ole õigust esindajale, ega õigust esitada tõendeid või osaleda küsitlemises.⁹¹

Saksamaa kriminaalmenetluses sõltub kannatanu roll menetlusliigist. Kui tegemist on erasüüdistusmenetlusega StPO §374 kohaselt, siis täidabki kannatanu ainuisikuliselt süüdistaja rolli, kuid nagu eespool märgitud, kasutatakse erasüüdistusmenetlust Saksamaal väga harva. Tihedamat rakendust leiab aga kannatanu kaassüüdistajana (*Nebenklage*) osalemise võimalus, 2006. aasta andmete kohaselt menetletakse ligi 20 protsenti kaassüüdistust võimaldavatest kuritegudest just sel viisil.⁹² Kui tegemist on StPO § 395 lg 1 p

⁹⁰ J. Doak, o.c., lk 136.

⁹¹ Ibid, lk 138

⁹² S. Walther. Victims' Rights in the German Court System – Federal Sentencing Reporter, vol 19/2, 2006

1-6 loetletud süütegudega⁹³, siis on kannatanul õigus taotleda kohtumenetluses osalemist kaassüüdistajana, misjuhul on kannatanul sisuliselt samad õigused, mis prokuröri. Ülejäänud juhtudel kannatanule aktiivset rolli menetluses osalemiseks ette nähtud ei ole.⁹⁴

3.3.2 Õigus esitada tõendeid ja taotlusi

Kannatanu kriminaalkohtumenetluses osalemise võimaluse üheks kriteeriumiks on küsimus sellest, kas kannatanul on õigus esitada kohtule tõendeid ning milliseid taotlusi on kannatanul õigus kohtumenetluse käigus teha.

Eesti kriminaalmenetluses tagatud kannatanu õigused kriminaalmenetluses on loetletud KrMS §-s 38, mille punktide 4 ja 5 kohaselt on kannatanul õigus esitada tõendeid ning taotlusi ja kaebusi. Tõendeid on kannatanul õigus esitada nii kohtueelses menetluses kui ka üldkorras toimival kohtuistungil, KrMS § 268 lg-le 1 kohaselt pärast seda kui on uuritud prokuröri ning kaitsja esitatud tõendeid. Kannatanul võib kohtuistungil tõendite esitamise soov tekkida tõenäoliselt üksnes siis, kui tema poolt varem prokurörile esitatud tõendit ei ole prokurör asjakohaseks pidanud. Sellisel juhul on küll tõenäoline, et ka kohus ei pea tõendit asjakohaseks ega võta tõendit vastu, sest kohtunik peab arvestama KrMS §-s 286¹ nimetatud tõendi vastuvõtmise üldtingimusi. Nimetatud sätte lõikes 2 punktis 2 toodud nõude, et tõendi kohtulikul uurimisel esitamisel peab pool põhjendada, miks tõendit ei olnud nimetatud süüdistus või kaitseaktis, täitmist ei oleks kannatanult mõistlik oodata. Kannatanul ei ole otsustusõigust selles osas, mis tõendid prokurör süüdistusakti lisab ja kui prokurör jätab välja tõendid, mis kannatanu meelest olulised on, siis ei saa ta ka põhjendada, miks neid tõendeid süüdistusaktis mainitud ei ole.

Inglismaa kriminaalmenetluses ei ole kannatanu kriminaalmenetluse pooleks ning sellest tulenevalt ei ole neil kohtumenetluses ka õigust tõendeid esitada muul viisil kui tunnistajana ütluste andmine ning ka sel juhul on nende ütlused vahendiks prokuröri ja kaitsja käes, kes otsustavad, mis viisil, järjekorras ning rõhuasetusega kannatanult midagi küsida.⁹⁵ Sarnane on olukord ka USA kriminaalmenetluse puhul, kus kannatanu kohtumenetluses aktiivselt osaleda

⁹³ Selles loetelus sisalduvad peamiselt raskemad isikuvastased süüteod.

⁹⁴ S. Walther, o.c, lk 9

⁹⁵ J. Doak, o.c, lk 138

ei saa, mistõttu ei ole kannatanul võimalust ka kohtumenetluses tõendeid esitada.⁹⁶

Saksamaa kriminaalmenetluses sõltub kannatanu iseseisev tõendite esitamise võimalus sellest, missuguses menetlusvormis kriminaalasja arutatakse. Nii erasüüdistusmenetluse kui ka kaassüüdistusmenetluse puhul on kannatanul sama laiad õigused tõendeid esitada nagu prokuröri tavamenetluses, vastavalt StPO §-le 385 ning §-le 397.

Seega on võrdlusaluste riikide seas Eesti kriminaalmenetluses kannatanul kõige laiemad võimalused esitada iseseisvalt kohtumenetluses tõendeid, kuigi praktikas leiab see ilmselt vähest kasutust, sest üldjuhul peaks prokurör olema huvitatud kõigi asjakohaste tõendite äramärkimist süüdistusaktis, mistõttu kannatanu ei pea tõendeid ise esitama.

Lisaks tõendite esitamisele on kannatanul Eesti kriminaalmenetluses õigus vastavalt KrMS § 38 lg-le 5 esitada ka taotlusi ja kaebusi. Samas on paljude taotluste ja kaebuste esitamine võimalik vaid prokuröri või kaitsjal, seega on kannatanul võimalik esitada kohtule taotlus kohtuniku (KrMS § 50 lg 1), prokuröri (§ 53 lg 1), kaitsja (§ 55 lg 1), eksperdi (§ 97), kohtuistungis sekretäri (§ 157 lg 3) või tõlgi (§ 162 lg 2) taandamiseks; taotlus trahvida elukohast lahkumise keeldu rikkunud isikut (§ 128 lg 4); taotlus lähenemiskeelu tingimuste muutmiseks või tühistamiseks kohtueelses menetluses; taotlus lisada võõrkeelsele menetlusedokumendile eesti keelne tõlge (§ 144 lg 2); taotlus kohtuistungis protokollis saamiseks (§ 156¹ lg 3); taotlus kohtuistungis protokollis muutmiseks (§ 158 lg 1); taotlus tutvuda kriminaaltoimiku ja tõenditega (§ 224 lg 2 ja 3); taotlus kohustamaks prokuröri esitama uut süüdistusakti (§ 268 lg 2); taotlus kohtumenetluse kiirendamiseks (§ 274¹ lg 1); taotlus kaugülekuulamise või vaheseina kasutamiseks (§ 287 lg 5); taotlus jätta risküsitluse käigus kõrvale lubamatu või asjakohatu küsimus (§ 288 lg 5); taotlus tunnistaja küsitlemiseks pärast risküsitlust (§ 288² lg 2); taotlus jätta alaealine kohtusse kutsumata (§ 290¹ lg 1); taotlus võtta vastu tunnistaja poolt varem antud ütlused (§ 291 lg 1); taotlus ekspertiisi määramiseks (§ 295 lg 1); taotlus tõendi esitamiseks (§ 296 lg 1); taotlus kohtuliku uurimise uuendamiseks (§ 302 lg 1); taotluse kohtuotsuses esinevate kirja- ja arvutusvigade parandamiseks (§ 306 lg 5) ja taotlus kohtuotsusega lähenemiskeelu seadmiseks (§ 310¹ lg 1).

Kuigi kõigi nende taotluste esitamise õigus on kannatanul nii isiklikult kui ka läbi esindaja, siis on tõenäoline, et ilma esindajata ei suuda kannatanu neid õigusi efektiivselt teostada. Kannatanu kahetine roll Eesti kriminaalmenetluses, kus kannatanu on ühtlasi nii

⁹⁶ W. Pizzi. Victims' Rights: Rethinking our Adversarial System. Utah Law Review, vol 349, 1999, lk 353

kohtumenetluse pool kui ka tunnistaja, avaldub kõige huvitavamal viisil risküsitluse regulatsioonis. Kannatanu on ühelt poolt prokuratuuri tunnistaja, keda risküsitletakse, kuid sealjuures ei kaota kannatanu oma positsiooni kohtumenetluse poolena, mistõttu on siis näiteks kannatanul enda risküsitlemise käigus teoreetiliselt võimalik esitada taotlus lubamatu või asjakohatu küsimuse kõrvale jätmiseks või kaugülekuulamise või vaheseina kasutamiseks.

Selline olukord on nii Inglismaa kui ka USA regulatsiooniga võrreldes kannatanutele märkimisväärselt soodsam ja rohkem võimalusi pakkuv ning vastab kriitikale, mida USA ja Inglismaa viktimoloogid on kannatanu õiguste osas sealsele kriminaalkohtumenetluse süsteemile ette heitnud. Üheks etteheiteks traditsioonilisele võistlevale menetlusele kannatanute õiguste aspektist on olnud see, et kannatanul ei olemenetlusosalise staatust ning sellest tulenevalt ka informatsiooni saamise ega võimalust menetluse kulgu mõjutada.⁹⁷ Teine peamine etteheide võistlevale menetlusele on olnud see, et kannatanul ei ole võimalik oma sõnadega anda ülevaadet juhtunust, vaid ainuke info andmise viis on risküsitlus, samas kui kohtumenetluse pooled saavad oma argumendid esitada vastavalt süüdistus- või kaitsekõne vormis.⁹⁸ Vabas vormis juhtunust ülevaate andmise võimalust ei ole ka Eesti kriminaalkohtumenetluse tõendite uurimise etapis kannatanule ette nähtud, vaid alles kohtuvaidluste etapis, kus kannatanu saab vastavalt KrMS §-le 299 sõna pärast prokuröri süüdistuskõnet. Seega on kannatanul küll võimalus kohtulikul uurimisel uuritud tõenditele tuginedes anda ülevaade toimunust enda perspektiivilt, kuid kohtuliku uurimise alguses kannatanul prokuröriaga võrreldavat õigust oma tõendeid kõne vormis esitada ei ole. Samas võib argumenteerida, et kannatanule kohtuliku uurimise alguses sõna andmine võib kahjustada prokuröri poolt valitud menetlusstrateegiat ja nii hoopis ka kannatanule endale kahjulikuks osutada, mistõttu ei peaks kannatanule sellist võimalust siiski andma. Kannatanul on õigus oma arvamus kõne vormis esitada kohtuliku vaidluse käigus, mil moel täidaks see sõna andmise terapeutilise eesmärgi, juhul kui seda võimalust kasutatakse Inglismaa ja USA kriminaalmenetluses kuriteo mõju kohta hinnangu andmise sarnaselt. Tõendite esitamine on samuti aktiivne menetluses osalemise roll, mille puhul oleks vaja samuti täpsemalt reguleerida, millal ja mil viisil see toimuda võiks, et mitte kahjustada prokuröri menetlustaktikat. Siit ilmneb sarnaselt kokkuleppemenetluse regulatsioonile üks oluline Eesti kriminaalmenetluse probleem, mille põhjuseks on kannatanute õiguste regulatsiooni pärinemine inkvisitsioonilisest menetlusest ning üldmenetluse võistlevust puudutavad uuendused. Nimelt on aktiivsel kannatanul võimalik menetluse kulgu mõjutada, esitades

⁹⁷ J. Shapland, M. Hall. Victims at Court: Necessary Accessories or Principal Players at Centre Stage? – A. Bottoms, J. Roberts (toim.), o.c, lk 174.

⁹⁸ Ibid, lk 173

taandusi, tõendeid ja taotlusi ja seeläbi potentsiaalselt rikkudes prokuröri menetlustaktikat. Samas ei ole aga vähemaktiivsel ja ka potentsiaalselt haavataval kannatanul, kes KrMS-ist tulenevaid kannatanute õigusi kasutada ei oska või ei soovi ning menetluse käigust ka aru ei saa, võimalik saada kriminaalkohtumenetluse raames mingeid juhiseid ega abi kohtult ega prokuratuurilt ja seetõttu on kannatanu taandatud tunnistaja rolli. Selline kannatanute ebavõrdne kohtlemine oleks välditav kannatanule konkreetse ja piiritletud rolli andmisega menetluses, näiteks sõna saamise näol kohtumenetluses, mille juures oleksid kannatanule kättesaadavad ohvriabiteenused, mis tal seda rolli täita aitaksid ning juhendaksid.

Eesti kannatanu õiguste regulatsioon kohtumenetluses osalemise osas erineb nii Saksamaa kaas- või erasüüdistusmenetluse kui ka Inglismaa ja USA viktimoloogide poolt välja pakutud kannatanute õiguste laiendustepanekute veel ühes olulises aspektis. Nimelt kehtivad need õigused kõigile kannatanutele, sõltumata kuriteoliigist, kannatanute personaalsetest karakteristikutest või millestki muust. Saksamaa era- ja kaassüüdistusmenetlus on ette nähtud spetsiifiliste süüteo liikide puhul ning Inglismaal ja USA-s tehtud viktimoloogiste uuringute järeldustest tulenevalt on alati eraldi välja toodud eelkõige haavatavate kannatanute huvid ning see, et just selliste kannatanute huvid peavad olema eriti kaitstud.⁹⁹ Õigused, mis sellisest kannatanute grupeerimisest tulenevad, on erinevad, Saksamaal saavad kaas- ja erasüüdistust ettenägevate kuritegude ohvrid menetluses kohtumenetluse poole staatuse, Inglismaal ja USAs on grupeerimise tulemiks eelkõige erinevad abistavad teenused, mida kannatanud kohtumenetluseks ettevalmistamisel kasutada saavad.

Eesti regulatsiooni erinevus on tingitud tõenäoliselt sellest, et vaatamata laia sõnastusega õiguste loetelule on üldiseks eelduseks see, et kannatanu aktiivne roll kriminaalmenetluses piirdub üldjuhul vaid tsiviilhagiga ja selle kohta selgituste andmisega. Sellisele eeldusele viitab see, et kannatanule tema õiguste selgitamisel on põhirõhk just tsiviilhagisse puutuval (KrMS § 38 lg 4) ning ka see, et kassatsiooni esitamise õigus on kannatanul ainult tsiviilhagisse puutuvas osas (KrMS § 344 lg 2).

⁹⁹ Nt A.Sanders, I. Jones. The Victim in Court – S.Walklate (toim.), o.c., lk 287.

3.3.3 Õigus esindajale

Eelmistes peatükkides käsitletud kannatanute õiguseid on kannatanul võimalik efektiivselt teostada eelkõige läbi esindaja. Seetõttu on õigus esindajale oluline kannatanute õiguste kaitsemeede. Sealjuures tuleb hinnata, millised õigused kannatanu esindajal kriminaalmenetluse käigus on ning kuivõrd on tagatud riigi õigusabi.

Eestis on kannatanul võimalik kriminaalmenetluses osaleda kas isiklikult või esindaja kaudu, vastavalt KrMS §-le 41 ning riigi õigusabi on tagatud riigi õigusabi seaduses sätestatud korras. Esindaja kasutamise õigus on kannatanul selles osas, mis on väljaspool tema rolli tunnistajana ütlusi andes, ütlusi peab kannatanu andma isiklikult. Kannatanule riigi õigusabi andmise eesmärk saab ilmselt olla vaid tema abistamine tsiviilhagi esitamisel, sest kui Riigikohtu kriminaalkolleegiumi seisukoht on, et „Eesti kriminaalõigusdogmaatika ei toeta lähenemist, mille järgi süüteo läbi kannatanud isikul oleks võrdsusõiguse põhimõttele tuginedes õigus nõuda süüteo toimepanija karistamist“¹⁰⁰, siis on raske ette kujutada muud õigusabi vajadust, mis võiks moodustada õigusabi vajaduse kriteeriumi riigi õigusabi seaduse mõttes. Samuti on Eestis mõningane probleem kannatanute informeerimisega riigi õigusabist. Hiljutine Justiitsministeeriumi analüüs tõi välja, et üksnes 56 protsenti küsitletud kannatanutest olid riigi õigusabi võimalusest teadlikud ning viiendik vastanutest ütlesid, et kui nad oleksid sellest võimalusest teadnud, siis oleksid nad seda ka kasutanud.¹⁰¹ Samas on kannatanutel, kes endale ise esindaja leiavad, sellest lähtuvalt palju rohkem võimalusi menetluses aktiivselt osaleda, esitada tõendeid, osaleda risküsitluses, taotleda ekspertiise, mis ei pruugi olla seotud üksnes tsiviilhagisse puutuvaga, vaid ka süüküsimuse aruteluga, toimides peaaegu kaasprokurörina. Sellest tulenevalt võib lai loetelu kohtumenetluses kasutatavaid õigusi panna kannatanud ja ühtlasi ka süüdistatavad ebavõrdsesse olukorda, sõltuvalt sellest, kas kannatanu saab endale advokaadi palkamist lubada või mitte.

Inglismaa kriminaalkohtumenetluses ei ole kannatanul ega sellest tulenevalt ka tema esindajal üldjuhul mingit rolli, 2006. aastal katsetati küll pilootprogrammina kannatanutele esindaja määramist mõrva- ja tapmisasjades, kes aitasid kannatanul kirjeldada kuriteoga tekitatud kahju ulatust, mida kohus karistuse mõistmisel arvesse saaks võtta. Kuid ka selle pilootprogrammi puhul seati eeldustena üles see, et kannatanu esindaja ei osale kriminaalmenetluses, ta ei saa risküsitleda, ega esitada taotlusi või pidada kõnesid

¹⁰⁰ RKKKo 3-1-1-06

¹⁰¹ Justiitsministeerium (viide 44), lk 53.

süüküsimuse otustamise osas.¹⁰² Ka mõnedes USA osariikides on kannatanule ette nähtud esindaja, sõltuvalt osariigist on see ette nähtud kas ohvriabiteenuste raames või võimalusena kannatanul ise endale esindaja leida.¹⁰³

Kui tsiviilhagisse puutuvalt võib kannatanul tekkida vajadus professionaalse õigusabi järele, siis nende kannatanute õiguste osas, mis on seotud teisese ohvristamise ärahoidmisega, on olulisemad spetsiifilised ohvriabi teenused. Euroopa Nõukogu raamotsus kannatanute positsiooni kohta kriminaalmenetluses näeb ette, et selleks tuleb luua ohvrite tugiorganisatsioonid, mis annavad kannatanule teavet ja abi probleemide osas, mis neil kriminaalmenetluse raames tekkida võivad (artiklid 13 ja 15). Eesti ohvriabiseaduse § 3 lg 2 järgi seisneb ohvriabiteenus ohvri nõustamises ning riigi ja kohaliku omavalitsuse asutustega suhtlemises abistamises. Seega peaks kannatanu ohvriabiteenuse kaudu saama täpsema informatsiooni selle kohta, milline on tema roll kriminaalmenetluses ja paljudel juhtudel võib see toetus asendada eraldi õigusabiteenuse otsimise vajadust. Reaalne olukord ohvriabiteenustega on Eestis aga lähtuvalt Justiitsministeeriumi hiljutisest uuringust problemaatiline. Üksnes 60 protsenti isikuvastaste süütegude ohvritest olid ohvriabi võimalusest teadlikud ning nende hulgast 28 protsenti olid ohvriabiteenust kasutanud.¹⁰⁴ Ohvriabiteenuste kättesaadavust tuleks kindlasti parandada, sest vähesed ja ebakvaliteetsed ohvriabiteenused on üks põhjustest, miks kannatanute reaalsed õigused kriminaalmenetluse raames on erinevad ning üksikutel aktiivsetel kannatanutel on kriminaalmenetluse kulgemise mõjutamisel väga suur roll.

3.4 Kohtuistungite korraldus

Lisaks menetluslikele õigustele on viktimoloogia uuringutes välja toodud, et kannatanute kogemusi kriminaalmenetlusest mõjutavad oluliselt ka praktilised kriminaal- ja eriti kohtumenetluse aspektid. Üldjuhul on kannatanute jaoks kogu kohtukorraldus võõras ning hirmutav, seetõttu tuleb anda kannatanule kohtumenetluse kohta piisavalt infot ning ka korraldada kohtumenetlus nii, et see ei tekitaks asjatuid pingeid. Justiitsministeeriumi läbiviidud uuringus tõid kannatanud peamiste häirivate aspektidena kriminaalmenetluse juures välja süüdistatavaga kokkupuutumist istungit oodates (63 protsenti vastanutest) ning

¹⁰² J. Shapland, M. Hall. o.c, lk 174

¹⁰³ J. Doak. o.c, lk 141

¹⁰⁴ EV Justiitsministeerium (viide 44), lk 55.

istungi ajal (57 protsenti), ebamugavuse ütluste andmine kohtus (45 protsenti) ning et juhtumi lahendamine kohtus venib (51 protsenti).¹⁰⁵ Samalaadsed probleemid on ilmnenu ka Inglismaal läbi viidud uuringutes¹⁰⁶ ning üleeuroopaliste uuringute järgi on kaitsemeetmed, mida kannatanutele kohtuistungis käigus pakutakse, Euroopa Liidu liikmesriikides väga erineval tasemel.¹⁰⁷

Kannatanu ja süüdistatava kokkupuudet kohtuistungis käigus on kõige keerulisem tagada, sest kriminaalkohtumenetlus eeldab üldjuhtudel kõigi osapoolte kohalolu kohtusaalis. Samas on siiski võimalikud mõned erandid. Eesti kriminaalmenetluses saab KrMS §-st 69 tulenevalt korraldada kannatanu kaugülekuulamine või vaheseina kasutamine vastavalt KrMS §-le 287, kui seda on vaja kannatanu huvide kaitseks. KrMS § 70 lg 3 alusel on ka alaealisel tunnistajal ja kannatanul võimalik kohtusaalis ülekuulamist vältida, selleks on ette nähtud ütluste varasema videosalvestuse võimalus. KrMS § 69¹ alusel on prokuratuuril võimalik taotleda tunnistaja ütluste deponeerimist, kuid deponeerimise kasutamise aluste hulgas ei ole välja toodud tunnistaja kaitsmise põhjendust. Seetõttu toimub täiskasvanud kannatanu ülekuulamine üldjuhul reaalselt kas kohtusaalis vaheseina kasutades või videoülekanne teel. Samas on problemaatiline olukord, kus kannatanu sooviks küll kohtuistungil osaleda ja kasutada oma kannatanu staatusest tulenevaid menetluslikke õigusi, kuid detailsete ütluste andmine süüdistatava ees tekitab sellegipoolest negatiivseid emotsioone. Ilmselt tuleks ka sellisel juhul jaatada kaugülekuulamise võimalikkust, kuigi praktikas seda ilmselt ei toimu. Saksamaa kriminaalmenetluses on selleks otstarbeks ette nähtud võimalus mõne tunnistaja kuulamise ajaks eemaldada süüdistatav kohtusaalist, vastavalt StPO §-le 247, kui on alust arvata, et tunnistaja ei räägi süüdistatavaga samas ruumis viibides tõtt või kui tegemist on alaealise tunnistajaga ja süüdistatavaga samas ruumis viibimine võib talle kahjulik olla. Samuti võib kohus StPO § 247a alusel otsustada korraldada ülekuulamine videoülekanne teel.

Kannatanu ja süüdistatava kokkupuude istungi ootamise ajal võib olla kannatanule häirivam, kui kohtuistungis ajal, nii nagu eelpoolviidatud Justiitsministeeriumi uuring ka välja tõi. Selle põhjuseks on ilmselt asjaolu, et kohtuistungis ajal on tegemist reguleeritud situatsiooniga, kus ei ole võimalik kannatanu ja süüdistatava omavaheline vestlus. Kohtusaali ukse taga oodates on aga selline vaba suhtlus võimalik. Seda probleemi vähendab osaliselt asjaolu, et raskete kuritegude puhul on süüdistatav tõenäoliselt vahi all, kuid see ei pruugi nii olla kõigi juhtumite puhul. Euroopa Liidu Nõukogu ohvrite seisundit kriminaalmenetluses käsitleva

¹⁰⁵ Ibid, lk 50.

¹⁰⁶ J.Shapland, M. Hall, o.c, lk 169

¹⁰⁷ Associação Portuguesa de Apoio à Vítima, o.c. lk 100

raamotsuse artikli 8 kohaselt peaksid liikmesriigid tagama, et kohturuumides oleks võimalik vältida kontakte ohvrite ja süüdistatavate vahel, mistõttu tuleks sellised tingimused kohturuumides ka luua.

3.5 Karistuse mõistmine

Mil määral tuleks kannatanu arvamust kuulata ning arvestada karistuse mõistmise etapis? Vandekohtunikke kasutavates riikides on karistuse mõistmise ja süüküsimuse otsustamine üksteisest selgelt eristatud, mis annab võimaluse ka kannatanu erineva tasemega kaasamiseks nendesse etappidesse. Nagu juba eelnevates peatükkides välja toodud, ei ole Inglismaal ja USA-s kannatanul kohtuliku uurimise käigus ja süüküsimuse otsustamise ajal laiemat rolli kui tavalisel tunnistajal. Küll aga antakse kannatanule võimalus enne karistuse mõistmise etappi anda seletus selle kohta, millist mõju kuritegu talle avaldas (*victim impact statement*), andes sellega kohtule informatsiooni kuriteo raskuse kohta.¹⁰⁸ USAs näeb föderaalne kannatanute õiguste regulatsioon ette, et kannatanu tuleb ära kuulata iga karistuse mõistmise, vabastamise ning kokkuleppe sõlmimise osas.¹⁰⁹ *Common law* riikide puhul on selline kannatanule seisukohtade esitamise võimaluse andmine karistuse mõistmise ja karistusest vabastamise puhul muutunud üldlevinuks. Seda kasutati esmakordselt California osariigis 1976. aastal ning see praktika levis seejärel teistesse USA osariikidesse ning ka teistesse *common law* riikidesse.¹¹⁰ Sealjuures ei ole selliseid kannatanute arvamusalaldusi kuriteo mõju kohta kasutatud üksnes *common law* riikides, vaid ka kontinentaal-Euroopas, 2004. aastal võttis selle kasutusele näiteks Hollandi Kuningriik.¹¹¹

Karistuse mõistmisel kannatanute seisukohtade avaldamine täidab mitut eesmärki. Esiteks annab see kannatanule võimaluse olla ära kuulatud, olles sel viisil terapeutilise eesmärgiga.¹¹² Teine eesmärk on informatsiooni andmine kohtunikule, et karistuse mõistmisel saaks arvesse võtta kannatanule tekkinud reaalseid tagajärgi. Selle eesmärgi täitmiseks on tihti ette nähtud regulatsioonid, mille järgi peab kohus kannatanu avalduses sisalduvat karistuse mõistmisel

¹⁰⁸ E. Erez, L. Rogers. Victim Impact Statements and Sentencing Outcomes and Processes – British Journal of Criminology, vol 39, No 2, 1999, lk 217

¹⁰⁹ United States Code, §3771 (a) (4), kättesaadav: <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/3771>

¹¹⁰ J. Roberts. Listening to the Crime Victim: Evaluating Victim Input at Sentencing and Parole - Crime and Justice, vol 38, no. 1, 2009, lk 350.

¹¹¹ J. Wemmers. Victim Policy Transfer: Learning from Another – European Journal of Criminal Policy and Research, vol 11, 2005, lk 122

¹¹² J. Roberts, E. Erez. Communication in Sentencing: Exploring the Expressive Function of Victim Impact Statements - International Journal of Victimology 10, no. 3, 2004, lk 223.

arvesse võtma¹¹³ või mõnel juhul oodatakse kannatanult ka mingi konkreetse karistuse väljapakumist¹¹⁴. Kolmanda eesmärgina on välja toodud mõju kurjategijale: tekitatud kahju kirjeldamine kannatanu poolt isiklikult aitab kurjategijal selgemalt aru saada oma teo ebaõigusest, sest läbi prokuröri võib teo ja selle tagajärje kirjeldus jääda anonüümseks ja ebaisikuliseks.¹¹⁵

Kannatanute arvamusalalduste mõju ja efektiivsust on samuti nendest eelpool loetletud kolmest eesmärgist lähtuvalt uuritud. Kuigi enamus uuringuid on tuvastanud, et kannatanud eriti aktiivselt arvamuse andmise võimalust ei kasuta, on kasutajate hulgas hinnangud sellele võimalusele peamiselt positiivsed. Oluline rahulolu indikaator on see, millist informatsiooni kannatanule arvamusalalduse täitmise ajal antakse ning millist potentsiaalset mõju kannatanu arvab antaval infol olevat ja ka see, kuidas need kannatanu ootused arvamusalalduse mõju kohta praktikas realiseeruvad. Kui kannatanutele öeldakse, et arvamusalalduse vormi täitmine on oluline, kuid sellele mingit reaalsust edasise protsessi käigus ei anta, siis on ka rahulolu madalam.¹¹⁶

Mis puudutab kannatanute arvamuste mõju kohtunikele ja karistuste suurusele, siis ei ole uuringutega tuvastatud, et kohtuasjades, kus kannatanu oma arvamusalalduse kuriteo mõju kohta esitab, oleks karistused olnud erinevad. Samasuguse tulemuseni jõuab ka USAs kohtunike seas läbi viidud uuring, mille kohaselt kohtunikud ise ei leia, et nad kannatanute arvamuste pärast karmimaid karistusi määraksid. Küll aga peavad kohtunikud kannatanu arvamust oluliseks sellisel juhul, kui sealt ilmneb kergendavaid asjaolusid või kui kannatanu ise avaldab soovi, et näiteks süüdistatavale ei mõistetakse vabadusekaotuslikku karistust.¹¹⁷ See omakorda ei pea aga tähendama, et kannatanu arvamuse mõne karistusliigi kohta peaks olema kohtunikule siduv, näiteks perevägivalda juhtumite korral on Euroopa Kohus leidnud, et kannatanute õigustega on kooskõlas see „kui liikmesriigi karistusõiguses ette nähtud lisakaristusena määratavat kohustuslikku lähenemiskeeldu kohaldatakse perevägivalda

¹¹³ Nt Inglismaal – Ministry of Justice. The Consolidated Criminal Practice Direction, III.28.2(a), kättesaadav: <http://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/criminal/docs/CCPD-complete-text-Oct-2011.pdf>

¹¹⁴ Nt esitatakse USA Kentucky osariigis täiskasvanud kannatanule küsimus: „Millist karistust te süüdistatavale sooviksite?“ ja alaealisele kannatanule valikvastustega küsimus: „Kui sina oleksid kohtunik, mida sa teeksid?“ andes valikuks vanglasse saatmise, raha maksmise, arsti juurde saatmise vmt. Office of the Attorney General (Kentucky) - Victim Impact Statement, kättesaadav: <http://ag.ky.gov/criminal/victims/publications.htm>.

¹¹⁵ J. Roberts (viide 111), lk 356

¹¹⁶ Ibid, lk 367

¹¹⁷ Ibid, lk 376

toimepanijate suhtes isegi siis, kui nende ohvrid on sellise karistuse vastu¹¹⁸.

Seega võib järeldada, et kannatanule arvamuse avaldamise võimalusega tagatakse eelkõige kannatanu võimalus end kuuldavaks teha. Sealjuures ei ole realiseerunud oht, et kannatanute hinnangutest tulenevalt võistleva menetluse tasakaal süüdistatava kahjuks paigast läheks ning karistused karmimaks muutuksid.¹¹⁹ Mitmed uuringud on aga näidanud, et kannatanu arvamuse kuulamine, tema arvamusest huvitumine ning õiglane menetlus vähendavad oluliselt viha- ja ärevustundeid, mis kannatanutel kuriteo ohvriks sattumisega võivad kaasneda.¹²⁰

Kannatanute sellise rolliga karistuse mõistmise juures seondub küsimus, kas see sobiks ka kontinentaal-Euroopa õigussüsteemidesse, sealhulgas Eesti kriminaalmenetlusse. Nagu varem märgitud, on see süsteem kasutusel juba Hollandi kriminaalmenetluses, kuid osad autorid on märkinud, et oma olemuselt on selline süsteem sobiv ja vajalik vaid traditsiooniliselt võistleva kriminaalmenetlusega riikides, kus kannatanul varem muud positsiooni peale oma tunnistajarolli ei olnud. Kontinentaal-Euroopa riikides on valdavalt kannatanul kriminaalmenetluse raames olnud valdavalt aga formaliseeritum ja rohkemate õigustega positsioon.¹²¹

See küsimus on aktuaalne ka Eesti kriminaalmenetluse puhul. Olukorras, kus kokkuleppemenetluse ning paljuski ka üldmenetluse regulatsioon on üle võetud võistleva menetlusega riikidest, on samas kannatanu õiguste regulatsioon jäänud endiseks ning erinevalt traditsioonilisest võistlevast menetlusest on kannatanul kohtumenetluse poole (osaliselt piiratud) õigused. Praktikas on aga KrMS § 17 lg-st 1 tuleneval konstanteeringul, et „kannatanu on kohtumenetluse pool“ tähtsust vaid üldmenetluses peetava kohtuistungis raames, sest kõigis teistes menetlusliikides ei ole kannatanul kas üldse või on väga väike roll. Et hinnata, kas Eesti kriminaalmenetlusse oleks sobiv kannatanu arvamus toimepandud kuriteoga tekitatud mõju kohta, tuleb vaadata, kas ja millisel määral Eesti kriminaalmenetluse regulatsiooni raames oleks kannatanul võimalik samalaadseid arvamusi väljendada.¹²² Võib püstitada eelduse, et arvamuse avaldamine võib osadele kannatanutele olla terapeutilise

¹¹⁸ EKo liidetud asjades C 483/09 ja C 1/10, Gueye ja Sánchez, p 70

¹¹⁹ J. Doak (viide 21) lk 152

¹²⁰ A. Pemberton, S. Reynaers. The Controversial Nature of Victim Participation: Therapeutic Benefits in Victim Impact Statements – SSRN Working Paper Series 2011, kättesaadav: <http://ssrn.com/abstract=1745923>

¹²¹ J. Wemmers, o.c, lk 129

¹²² Tasub märkida, et kriminaalmenetluse koodeksi § 40 lg 2 alusel oli kannatanule antud õigus väljendada „kohtulikus vaidluses oma arvamust süüdistuse ja karistuse kohta“.

mõjuga ja aidata leppida kuriteo tagajärgedega. Samuti annaks see arvamus kohtunikele karistuse mõistmiseks lisainfot. Sellised tulemused on eelpoolkirjeldatud rahvusvaheliste uuringutega tuvastatud ning ei ole alust arvata, et Eestis tulemused ja kannatanute ootused teistsugused oleksid.

Esiteks tuleb märkida, et kõikide menetlusliikide puhul on kannatanul Eestis võimalik vastavalt KrMS § 38 lg 1 p-le 2 esitada tsiviilhagi. Kui kannatanu esitab tsiviilhagi mittevaralise kahju hüvitamise nõudes, siis vastavalt võlaõigusseaduse (VÕS) § 128 lg-le 5 on mittevaralise kahju sisuks eelkõige kahjustatud isiku füüsiline ja hingeline valu ja kannatused. Seega hõlmaks tsiviilhagi mittevaralise kahju osas olemuslikult endas ka kuriteoga tekitatud kahju ja tagajärgede kirjeldamist. Samas tuleb nõustuda autoritega, kelle hinnangul ei ole see piisav, sest kannatanu ei pruugi tahta oma kuriteoga seotud läbielamistele külge panna rahalist väärtust, mistõttu tsiviilhagi kasutamine sel otstarbel ei ole alati sobiv.¹²³ Samuti on Riigikohus märkinud, et „kriminaalmenetluses esitatud kannatanu tsiviilnõude üle otsustamine ei ole süüdistatava süüküsimuse lahendamise osa, vaid iseseisev õigusvaidlus“, ¹²⁴ seega oleks tsiviilhagis sisalduva info arvesse võtmine karistuse mõistmisel selle Riigikohtu seisukohaga vastuolus. Lisaks paneks see ebavõrdsesse olukorda kannatanud, kes tsiviilhagi esitavad ning need, kes seda ei tee.

Muud võimalused kannatanule sõna andmiseks erinevad vastavalt menetlusliigile. Lühimenetluse puhul on ette nähtud, et pärast süüdistuse ja kaitsja sõnavõtte süüdistuse kohta antakse vastavalt KrMS § 237 lg-le 3 sõna ka kannatanule. Sama sätte lg 4 alusel peab selline sõnavõtt aga tuginema ainult kriminaaltoimiku materjalile. Samuti on seaduses kasutatud termin „sõna saamine“ niivõrd üldine, et ilma täpsema juhiseeta ei oska kannatanu sellise palve peale tõenäoliselt ka midagi asjakohast öelda. Sellise arusaamatuse vältimiseks kasutataksegi teistes riikides kas ettevalmistatud vorme või täpsemaid juhiseid, millest kannatanu aru saaks, mida temalt täpselt oodatakse.

Kokkuleppemenetluse puhul ei kutsuta KrMS § 246 lg 1 alusel kannatanut kohtuistungile, samuti ei ole ette nähtud kirjaliku arvamusandmise võimalust, seega ei ole kannatanul mingit võimalust oma seisukohti kohtule kuriteo tagajärgede ja mõjude ega millegi muu kohta avaldada. Selle tasakaaluks on kannatanul küll otsustusõigus kokkuleppemenetluse kohaldamise kohta, kuid sellega ei saa lugeda põhjendatuks kannatanu täielikku välistamist

¹²³ Ibid, lk 125

¹²⁴ RKKKo 3-1-1-79-09, p 10

edasisest menetlusest.

Üldmenetluses on kannatanu õigused kohtumenetluse poolena kõige laialdasemad, kuid ka siin ei ole selgesõnaliselt ette nähtud, et kannatanul oleks võimalik vabas vormis oma arvamust kuriteo mõjude kohta avaldada, mida võiks karistuse mõistmisel arvesse võtta. Sarnaselt lühimenetlusega sätestab KrMS § 299, et kannatanul on õigus kohtuvaidluses sõna saada. See võimalus on küll üldsõnaline, kuid annab kannatanule mõnevõrra laiemad võimalused kui lühimenetluse puhul, sest üldmenetluses on kannatanul olnud võimalus ka ise tõendeid esitada ja risküsitlemisel osaleda, mistõttu on materjale, mida kannatanu oma sõnavõttus kasutada saab, rohkem.

Käsk- ja kiirmenetluses ei ole kannatanule mingit rolli ette nähtud, kuid nende menetlusliikide eripärast tulenevalt leiavad need eelkõige kasutust nn kannatanuteta menetlustes.

Seega on kannatanul Eesti kriminaalmenetluses vähe reaalseid võimalusi karistuse mõistmise osas oma seisukohta väljendada ning samuti sõltub kannatanu arvamuse ärakuulamine sellest, mis liiki menetlusvormiga tegemist on. Kui eelnevalt on käesolevas töös jõutud seisukohale, et kannatanul ei peaks olema võimalik teha menetlusvormi ega menetlusstrateegia valikul prokuratuuri jaoks siduvaid otsuseid, siis sealjuures ei tohiks aga ka kannatanu võimalus oma arvamust väljendada sõltuda menetlusliigi valikust.

3.6 Ennetähtaegne vabastamine

Kannatanu arvamuse kuulamine või vähemalt tema informeerimine karistuse täideviimise tulemustest on reeglits mitmetes riikides, kus see on loogiliseks jätkuks kannatanu kaasamisele kriminaalmenetluse esimestesse etappidesse. Kannatanu huvi kohtumenetluse tulemuse ja süüdlasele mõistetud karistuse osas informatsiooni saamise ja seal kaasaráäkimise võimaluse omamisel on põhjendatud ja on raske näha põhjust, miks see huvi peaks pärast karistuse mõistmist kaduma. Näiteks vangistuse puhul sõltub reaalne kantav karistus paljuski sellest, millised otsused tehakse karistuse kandmise käigus ennetähtaegse vabastamise kohta. Just vabadusekaotuslikud karistused ja nendest vabastamine on kannatanute jaoks ehk kõige olulisemad, võttes arvesse, et raskete isikuvastaste kuritegude toimepanijaid karistatakse üldjuhul vangistusega. Kannatanute informeerimine peaks toimuma juba siis, kui kurjategija

taotleb ennetähtaegset vabastamist, sest kannatanul võib olla informatsiooni, mis muudab vabastamise riskihinnangut. Samuti peaks kannatanut informeerima ennetähtaegse vabastamise kohtuistungil toimumisajast ning selle tulemustest, eelkõige kui koos tingimusliku vabastamisega seatakse isikule ühtlasi ka eritingimused, näiteks mingites kohtades viibimise või isikutega suhtlemise keelu kohta.¹²⁵ Selle informeerimiskohustuse väljatöötamise puhul tuleb aga arvestada ka süüdimõistetud privaatsusõigusega ja hinnata, millise informatsiooni osas võib kannatanul olla legitiimne huvi ning millise osas mitte. Ennetähtaegse vabastamise taotluse esitamisest ja istungi toimumisest teatamine on sisuliselt juba niigi avaliku informatsiooni kannatanule edastamine, kuid näiteks Uus-Meremaal kasutatava süsteemi puhul, kus kannatanul on ühtlasi õigus saada informatsiooni süüdimõistetud läbitud sotsiaalprogrammide või distsiplinaarrikkumiste kohta,¹²⁶ on süüdimõistetud privaatsusõiguse riive juba tõsisem.

Eesti regulatsioon ei näe ette kannatanult arvamuse küsimist ega isegi tema informeerimist ennetähtaegsest vabastamise otsusest. Seadustest ei tulene ka kannatanu informeerimise kohustust kriminaalhoolduse algusest, kuid Justiitsministeeriumi kinnitatud kriminaalhoolduse standardi järgi peab kriminaalhooldaja kannatanut kriminaalhoolduse algusest teavitama ning kannatanu soovi korral teda kriminaalhoolduse käiguga kursis hoidma.¹²⁷ See kohustus on kriminaalhooldajal vaid raskete isiku- ning seksuaalse enesemääramise vastaste süütegude kannatanute puhul, samuti juhul kui varem on määratud süüdimõistetule kannatanu suhtes lähenemiskeeld. Samas ei esine mõistlikke vastuargumente sellele, miks kannatanu informeerimine ei võiks toimuda varasemas etapis, juba ennetähtaegse vabastamise taotlemise ajal. Justiitsministeerium on tänase süsteemi puudulikkust nentinud osaliselt, eluaegset vanglakaristust kandma mõistetud isikute puhul,¹²⁸ mistõttu on alust arvata, et selline informeerimissüsteem lähitulevikus siiski välja töötatakse.

Teine küsimus seoses ennetähtaegse vabastamise ja kannatanu õigustega on see, kas kannatanu käest tuleks küsida arvamust ka ennetähtaegse vabastamise kohta ning seda arvamust vabastamise otsustamise käigus arvesse võtta, sarnaselt karistuse mõistmise etapiga. Inglismaal on kannatanute kirjalik arvamus ennetähtaegse vabastamise kohta oluline

¹²⁵ N. Padfield, J. Roberts. Victim Input at Parole: Probative or Prejudicial? – A. Bottoms, J. Roberts (toim.), o.c, lk 273.

¹²⁶ New Zealand Parole Board. Information for Victims. Kättesaadav: <http://parole-board.govt.nz/information-for-victims/notifications.html>

¹²⁷ Eesti Vabariigi Justiitsministeerium. Kriminaalhoolduse standardid 2011, lk 12. Kättesaadav: <http://www.vangla.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=53802/Kriminaalhoolduse+standardid+2011.pdf>

¹²⁸ Eesti Vabariigi Justiitsministeerium. Eluaegsete kinnipeetavate ennetähtaegne vabastamine. 2010, lk 15. Kättesaadav: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=52539/Eluaegsete+%FClevaade.pdf>

otsustusprotsessi osa,¹²⁹ samuti Uus-Meremaal ning mitmetes USA osariikides.¹³⁰ Selleks, et hinnata, kas ja millist tähendust kannatanu arvamus ennetähtaegsel vabastamisel peaks mängima, tuleb hinnata, kas ja mil määral erinevad üksteisest karistuse mõistmise ning sellest karistusest ennetähtaegselt vabastamise otsustused. Võttes analüüsi aluseks Eesti õigusliku raamistiku, siis KarS § 56 lg 1 järgi on karistamise aluseks isiku süü ning rakendada võib erinevaid karistust kergendavaid või raskendavaid asjaolusid. Need asjaolud hõlmavad ühtlasi ka kannatanuga seotud aspekte. Näiteks võib KarS § 57 järgi süüteo tagajärgede ärahoidmine, abi andmine kannatanule või leppimine kannatanuga karistust kergendada ning § 58 kohaselt kannatanu alandamine või raske tagajärje põhjustamine karistust raskendada. Seega on karistuse mõistmisel kannatanu kogetu arvesse võtmine oluline, kannatanu võib paljudel juhtumitel olla ainuke isik, kes saab karistuse mõistmisel vajalikku infot anda.

Olukord karistusest ennetähtaegsel vabastamisel on aga olemuslikult teine. KarS § 76 lg 3 alusel hindab kohus isiku karistusest ennetähtaegsel vabastamisel kuriteo toimepanemise asjaolusid, süüdimõistetut isikut, varasemat elukäiku ning käitumist karistuse kandmise ajal, samuti tema elutingimusi ja neid tagajärgi, mida võib süüdimõistetule kaasa tuua tingimisi enne tähtaega karistusest vabastamine. Seega on ühelt poolt ennetähtaegse vabastamise kriteeriumite alusel võimalik hinnata isiku potentsiaalset ohtlikkust, arvestades kuriteo toimepanemise asjaolusid, tema elukäiku ja käitumist karistuse kandmise ajal. Samuti saab hinnata tema võimalikku resotsialiseerimise väljavaateid, arvestades tema elutingimusi ja vabastamise tagajärgi.

Seega ei ole karistusest ennetähtaegse vabastamise juures hindamise all enam selline informatsioon, mida saaks pakkuda kannatanu ning seetõttu ei ole kannatanult arvamuse küsimine ka põhjendatud. Olukord võib olla erinev siis, kui süüdimõistetut on karistuse kandmise ajal kannatanuga kontakteerunud või teda mingil viisil ähvardanud, ning sellise erandliku informatsiooni saamise tarbeks ongi oluline kannatanut ennetähtaegse vabastamise protsessi algusest teavitada. Üldjuhul ei ole kannatanul siin etapis aga sellist informatsiooni, mis vanglal, kriminaalhooldajal või kohtul puuduks.

¹²⁹ UK Parole Board. Victims and families practice guide. Kättesaadav: <http://www.justice.gov.uk/offenders/parole-board/victims-and-families>

¹³⁰ N. Padfield, J. Roberts. o.c, lk 277

4. Õigus hüvitisele

4.1. Hüvitis riigilt

Põhimõte, et riik peab kuriteoohvritele tekkinud kahju hüvitama, tuleneb kõige laiemalt juba esimeses peatükis puudutatud ühiskondliku lepingu ja riigi ning indiviidi rollide jaotusest. Kuigi ei saa väita, et kuriteo toimepanemise tulemusel läheks riigile üle kahjutekitaja vastutus ohvrile tekkinud kahju eest, siis ometi on eriti viimastel aastakümnetel hakatud riigi osalist rolli selles jaatama. Esimene selline hüvitisskeem loodi Suurbritannias, põhjendades selle vajalikkust ühiskondliku usalduse taastamise vajadusega ning teadvustades vägivallaohvrite erilist ja spetsiifilist rolli kõigi teiste kahjukannatanute seas.¹³¹ See põhimõte on ära märgitud ka pea kõigis kannatanute õigustega tegelevates rahvusvahelistes õigusaktides. ÜRO 1985. aasta kannatanute õiguste deklaratsiooni p 12 sätestab, et kui raskete vägivallakuritegude kannatanutel ei ole võimalik saada kompensatsiooni kurjategijalt või mujalt, siis peaks riik kannatanutele hüvitise tagama. Samasisuline soovitus sisaldub ka 1983. aastal vastuvõetud vägivallakuritegude ohvritele hüvitise maksmise Euroopa konventsioonis. Konkreetselt tuleneb Eestile ja teistele EL liikmesriikidele aga kohustus sellise hüvitusskeemi olemasoluks EL Nõukogu direktiivi 2004/80/EÜ art 12 näeb ette, et riikidel peab olema „tahtlike vägivallakuritegude ohvrite hüvitisskeem, mis tagab ohvritele õiglase ja asjakohase hüvitise.“¹³²

Suurbritannia, Saksamaa ja Eesti on kõik tõlgendanud mõnevõrra erinevalt direktiivist tulenevaid õigluse ja asjakohasuse põhimõtteid, nii hüvitise saamise kriteeriumite kui ka summade ja pakutavate teenuste osas, seega peaks analüüsima, millistel alustel peaks riigid kuriteoohvritele hüvitist pakkuma. Kirjanduses on selliseid süsteeme kritiseeritud peamiselt kahest aspektist: ühelt poolt seetõttu, et hüvitise saamise kriteeriumid eristavad süütuid ja „mittesüütuid“ ohvreid, süvendades veelgi arusaama „ideaalsest“ kannatanust, ning teiselt poolt on hüvitise saamise kriteeriumid ka liiga ähmased.¹³³

Suurbritannia kompensatsioonisüsteemi alusel on kannatanutel võimalik saada mitut liiki hüvitisi. Iga kuriteoga tekitatud kahju eest on esmalt võimalik taotleda kindlaks määratud summa ulatuses hüvitist, mis on ette nähtud kõigile vägivallakuritegude ohvritele. Selle

¹³¹ D.Miers. Looking Beyond Great Britain: the Development of Criminal Injuries Compensation – S. Walklate (toim.), o.c, lk 340.

¹³² EL Nõukogu direktiiv 2004/80/EÜ, 29. aprill 2004, mis käsitleb kuriteoohvritele hüvitise maksmist, art 12.

¹³³ J. Doak (viide 21), lk 230.

taotlemiseks ei pea kannatanu tõendama kulutuste tekkimist ning hüvitise summad on vahemikus 1000 kuni 250 000 naela, sõltuvalt tekitatud kahju liigist ja ulatusest, regulatsioon loetleb 300 erinevat liiki vigastust, mille eest hüvitis ette on nähtud.¹³⁴ Kannatanu surmaga lõppenud kuritegude puhul maksab riik hüvitist ka ohvri lähedastele, kogusummas kuni 11000 naela. Lisaks tariifipõhisele hüvitisele on võimalik taotleda ka töövõimetushüvitist, kui vigastuse takistab töövõimet kauem kui 28 nädalat, samuti hüvitist ravikulude eest, mida ei pakuta riikliku meditsiinikindlustuse raames.¹³⁵ Samas on ette nähtud ka alused hüvitise summa vähendamiseks või selle väljamaksmisest keeldumiseks juhul kui¹³⁶:

- 1) kannatanu ei võtnud politseiga ühendust mõistliku aja jooksul;
- 2) kannatanu ei teinud politseiga koostööd,
- 3) kannatanu käitumine kuriteojuhtumile eelnevalt, selle ajal või pärast oli selline, mis muudaks hüvitise maksmise ebaõiglaseks või
- 4) kannatanu eelnevate kriminaalkaristuste põhjal on teada info, mis muudaks hüvitise maksmise ebaõiglaseks (hüvitist vähendatakse vastavalt kogutud „karistuspunktidele“, sealjuures eelnevate karistuste seotust hüvitise taotlemise põhjustanud intsidendiga arvestatakse ainult erandjuhul.¹³⁷).

Nende kriteeriumite alusel hüvitamise mittemaksmist on võimalik kannatanul vaidlustada kohtus.¹³⁸

Saksamaa ohvrite hüvituskeem näeb ette vägivallakuritegude ohvritele realselt tekkinud ravikulutuste hüvitamise või töövõimetuse puhul töövõimetushüvitise maksmist, millele ülempiiri ei ole seatud. Samuti on kehtestatud kriteeriumid, mille alusel ei saa hüvitist need kannatanud, kes on vigastuse saamises ise süüdi või osalenud relvakonfliktides, organiseeritud kuritegevuses või kellele hüvitise maksmine oleks muul põhjusel ebaõiglane.¹³⁹

¹³⁴ Criminal Injuries Compensation Authority (UK). Criminal Injuries Compensation Scheme 2008, lk 27-55
Kättesaadav: <http://www.justice.gov.uk/downloads/victims-and-witnesses/cic-a/am-i-eligible/Criminal-Injuries-Compensation-Scheme-2008.pdf>

¹³⁵ Ibid, p.30-35.

¹³⁶ Ibid, p 13

¹³⁷ Criminal Injuries Compensation Authority (UK). Criminal Injuries Compensation Guide 2008. lk 62.
Kättesaadav: <http://www.justice.gov.uk/downloads/victims-and-witnesses/cic-a/how-to-apply/cica-guide.pdf>

¹³⁸ Criminal Injuries Compensation Authority (UK) (viide 134), p 13

¹³⁹ Bundesministerium für Arbeit und Soziales. Compensation and assistance for victims of violent crime.
Kättesaadav: <http://www.bmas.de/EN/Our-Topics/Social-Security/outline-german-legislation-compensation->

Eesti ohvriabiseaduse § 10 alusel makstakse vägivallakuriteo kannatanutele hüvitist järgmiste kahjuliikide eest, millest aga sama paragrahvi lõike 3 alusel kuulub hüvitamisele vaid 80 protsenti:

- 1) töövõimetusel tulenev kahju;
- 2) ohvri ravikulud;
- 3) ohvri surmast tulenev kahju;
- 4) prillidele, hambaproteesidele, kontaktläätsedele ja muudele keha funktsioone asendavatele abivahenditele ning riietele tekitatud kahju;
- 5) ohvri matusekulud.

Kahjuhüvitisena makstava hüvitise piirmäär ühele ohvrile või kõigile ülalpeetavatele kokku on 9590 eurot. Sarnaselt teistele riikidele on ka Eestis ette nähtud hüvitise saamist välistavad asjaolud ning kannatanule ei maksta ohvriabi seaduse § 16 lg 1 alusel hüvitist, kui kannatanu:

- 1) on kuriteo toimepanemise või kahju tekkimise esile kutsunud või seda soodustanud oma tahtliku või kergemeelse käitumisega;
- 2) ei ole 15 päeva jooksul kuriteost teatanud, kuigi oleks olnud võimeline seda tegema, ja politsei ei ole ka muul viisil sellest teada saanud;
- 3) on süüdi mõistetud vägivallakuriteo toimepanemise eest või karistusseadustiku § 255 lõike 1 või § 256 lõike 1 alusel ja tema karistusandmed ei ole karistusregistrist karistusregistri seaduse kohaselt kustutatud;
- 4) hüvitise maksmine on ebaõiglane või põhjendamatu muudel põhjustel.

Neid hüvitise saamise kriteeriume arvesse võttes on üsna problemaatiline, kas Eesti regulatsioon vastab eelpoolviidatud EL direktiivile kannatanutele hüvitise maksmise kohta, mille kohaselt peavad liikmesriigid tagama, et ohvritele oleks kättesaadav õiglane ja asjakohane hüvitis. Probleeme võib tõusetuda lähtuvalt kolmest aspektist.

Esiteks on tingimus, mille alusel hüvitatakse ainult 80 protsenti tekkinud ning kuludokumentidega tõendatud kahjust, arbitraarne, ja on keeruline leida põhjendusi, miks peaks kannatanu suhtes asjakohane ning õiglane olema mitte kogu kahju, vaid selle ainult osaline hüvitamine. Selline tingimus osalise hüvitamise kohta paneb kannatanu õiguste kaitse sõltuma sellest, kas talle kahju tekitanu on kindlaks tehtud ja kas ta on võimeline tekitatud kahju hüvitama. Samuti tekitab see kannatanule olukorra, kus ta peab taotlema sama kahju eest hüvitist kahes osas. Kahju tekib üldjuhul kohe pärast kuriteosündmuse toimumist ning sel

ajal on kannatanul võimalik taotleda 80 protsendi kulude hüvitamist ohvriabisüsteemist. Seejärel, kui menetlus jõuab kohtusse, on kannatanul võimalik esitada tsiviilhagi süüdistatava vastu ning sellega taotleda ülejäänud 20 protsendi hüvitamist. Sealjuures läheb ohvriabi seaduse § 31 alusel kannatanule väljamakstava hüvitise osas riigile regressinõudena üle nõue kahju tekitaja vastu, seega oleks sellistes kriminaalasjades kaks tsiviilhagi – üks kannatanult ning teine riigilt. Kannatanu koormamine kahes erinevas menetlusetapis dokumentide ja tõendite esitamisega ei vasta kannatanute olukorra parandamise ja kahjuhüvitise saamise hõlbustamise eesmärkidele.

Teiseks on problemaatiline ka asjaolu, et hüvitist on võimalik taotleda ainult sellisel kannatanul, kellel endal ei ole kehtivat kriminaalkaristust vägivallakuriteo eest. Euroopa Komisjoni direktiivi täitmise hindamisaruande kohaselt ei kasuta 4/5 liikmesriikidest sellist välistavat kriteeriumit, kus kriminaalkaristuse olemasolu fakt iseenesest takistaks hüvitise saamist.¹⁴⁰ Kuid isegi riikides, mis sellist kriteeriumit kasutavad (nt eelpoolkäsitletud Suurbritannia näide) ei ole see tingimus sätestatud absoluutsena ning hüvitise määramisel on võimalik arvestada ka eelneva kuriteo seotust hüvitise maksmise asjaoludega. Eesti ohvriabiseaduse sõnastus sellist paindlikku lähenemist ei võimalda.

Kolmandaks on mitmetimõistetav ka ohvriabi seaduse § 16 lg 1 p 1 sõnastus, mille kohaselt on kannatanu kergemeelne käitumine, mis on soodustanud kuriteo toimepanemist, aluseks hüvitise maksmisest keeldumiseks. Jääb lahtiseks, milliselt lähtekohalt tuleks kergemeelsuse mõistet selles kontekstis tõlgendada. Peale ohvriabiseaduse ja karistusseadustiku sellist mõistet Eesti õiguskorras rohkem ei esine ning selle mõiste karistusõiguslik tähendus ei ole kannatanu rolli hindamiseks tõenäoliselt sobiv.

Loetletud probleemid ning asjaolu, et pooled kannatanutest ei ole teadlikud ohvriabi võimalusest¹⁴¹, on ilmselt olulised põhjused, miks kuriteoohvrid Eestis ka küllaltki vähe hüvitisi riigilt taotlevad. Sotsiaalkindlustusameti 2011. aasta eelarvest selgub, et kuriteoohvrite hüvitiste maksmiseks oli ette nähtud 144 121 eurot.¹⁴² Võttes arvesse, et ainuüksi eriti raskete tagajärgedega isikuvastaseid kuritegusid (tapmine, mõrv, raske terviskahjustuse tekitamine, vägistamine, piinamine) pandi samal aastal toime kokku 367

¹⁴⁰ Euroopa Komisjon. Aruanne nõukogule, Euroopa Parlamendile ning Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele Nõukogu direktiivi 2004/80/EÜ (mis käsitleb kuriteoohvritele hüvitise maksmist) kohaldamise kohta [SEC(2009) 495], p 3.4.2

¹⁴¹ Justiitsministeerium (viide 44), lk 55

¹⁴² Sotsiaalkindlustusamet. 2011. aasta eelarve. Kättesaadav: <http://www.ensib.ee/2011-aasta-eelarve/>

korral¹⁴³, oleks keskmine hüvitise suurus veidi alla 400 euro. Lisades sinna juurde aga ka 4785 kehalise väärkohtlemise juhtumit, mille puhul samuti kahju tekkimise võimalus olemas on, võib nentida, et riiklik kuriteoohvrite hüvitisskeem jõuab Eestis väga väheste kannatanuteni. Riiklik kuriteoohvrite hüvitis on aga ainuke võimalus katta kuriteoga tekkinud kahju paljude kannatanute jaoks, kelle osas kuriteo toimepanijat ei tabata, teo on toime pannud maksejõuetu või süüvõimetu isik, mistõttu tuleks sellest süsteemist kannatanuid efektiivsemalt teavitada, hüvitada kahju täies mahus ning kaaluda ohvriabi seaduses esitatud hüvitise väljamaksmist piiravate kriteeriumite muutmist.

4.2. Hüvitis kurjategijalt

Kui vägivallakuritegude puhul on vähemalt osalise kahju hüvitamise kohustuse enda peale võtnud riik, siis piirmäärasid ületava kahju ning muude kuritegude puhul saab hüvitust nõuda vaid kurjategijalt. Riigid kasutavad erinevaid süsteeme, kuidas kannatanu kriminaalmenetluse raames või selle kõrval kurjategijalt kahjuhüvitist nõuda saab, kuid valdavalt antakse Euroopa õigussüsteemides kannatanule võimalus esitada tsiviilnõue kriminaalmenetluse raames, tehes teatavaid erisusi tavapärasest tsiviilkohtumenetluse reeglitest. Selline kohustus tuleneb ka EL Nõukogu raamotsusest ohvrite seisundi kohta kriminaalmenetluses (2001/220/JSK), mis kohustab liikmesriike tagama kannatanule mõistliku tähtaja jooksul otsuse kuriteo toimepannud isiku poolse hüvitise maksmise kohta ning võtma asjakohaseid meetmeid, et ärgitada kuriteo toimepannud isikut andma ohvritele piisavat hüvitist.

Eesti kriminaalmenetluses on kannatanul õigus talle kriminaaltoimiku tutvustamisest alates esitada kümne päeva jooksul tsiviilhagi kriminaalmenetluse raames lahendamiseks. Tsiviilhagi esitamise eesmärk kriminaalmenetluses on eelkõige see, et kannatanu ei peaks hüvitise saamiseks osalema veel teiseski kohtumenetluses, seega saab sel moel vältida teisest ohvristamist. Riigikohtu praktikas ja õiguskirjanduses on asutud seisukohale, et kriminaalmenetluse raames esitav tsiviilhagi on sisult samasugune nagu tsiviilkohtus lahendatav hagi, samuti ei ole seal käsitletavate nõuete ring piiratud ainult kahjuhüvitise nõudega, vaid esitada võib ükskõik millise tsiviilõigusliku nõude.¹⁴⁴ Lisaks tsiviilhagi lahendamisele võib aga kohus KrMS § 306 lg 1 p 11 alusel hüvitada kuriteoga tekitatud kahju

¹⁴³ Justiitsministeerium. Kuritegevuse andmed 2003-2011. Kättesaadav:

<http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=56184/Kuritegevuse+andmed+2003-2011+avalik.xls>

¹⁴⁴ J. Sarv. Haginõuded kriminaalmenetluses. Juridica V, 2011, lk 366

ka siis kui tsiviilhagi ei ole esitatud. Ilma tsiviilhagita kahju hüvitamine saab aga Riigikohtu seisukoha alusel toimuda eelkõige erandjuhul, kui on põhjendatud alus arvata, et väljaspool kriminaalmenetlust jääksid kannatanu seadusest tulenevad õigused ja huvid tõhusa kaitseta, kannatanu ise on kahju väljamõistmisega nõus ning süüdistataval või tsiviilkostjal on võimalus esitada kannatanu nõudele vastuväiteid ja neid kinnitavaid tõendeid.¹⁴⁵

Kannatanute võimalused kahju hüvitamiseks võivad aga sõltuda sellest, millises vormis kriminaalasja arutatakse. Üldkorras toimuva kohtumenetluse ja ka lihtmenetluste puhul on tsiviilhagi esitamine ja selle lahendamine kohtu poolt võimalik, kuid probleemne olukord on mittevaralise kahju hüvitamise alase erineva praktikaga tsiviil- ja kriminaalkohtutes, millele on tähelepanu juhtinud hiljutine kohtupraktika analüüs.¹⁴⁶ Seetõttu võivad erinevasse olukorda sattuda kannatanud, kes on esitanud tsiviilhagi kriminaalmenetluse raames, võrreldes nende kannatanutega, kelle hagi vaatab läbi tsiviilkohus.

Teine probleem seondub olukorraga, kus kannatanu suhtes õigusvastase teo on pannud toime süüvõimetu isik, kelle suhtes alustatakse psühhiaatrilise sundravi kohaldamise menetlust KrMS ptk 16 alusel. Kuna sundravile paigutamise otsustab kohus KrMS § 402 lg 1 alusel määrusega, millega ühtlasi lõpetatakse menetlus kriminaalmenetluse aluse puudumise tõttu, siis tsiviilhagi kriminaalmenetluse raames lahendada ei ole võimalik. Tsiviilhagi tuleks seega jätta läbi vaatamata ning lahendamiseks tsiviilkohtumenetluse korras, sest KrMS § 401 järgi ei kuulu tsiviilhagi lahendamise üle otsustamine sundravile paigutamise menetluse raames lahendatavate küsimuste ringi. Eesti kohtutes on selles küsimuses aga tekkinud erinev kohtupraktika, mis võib kannatanud panna märkimisväärselt erinevasse ja ebavõrdsesse olukorda. Kohtud on sundravi kohaldamise menetlustes jätnud nii tsiviilhagi läbi vaatamata ja selgitanud võimalust pöörduda hagiga kohtusse tsiviilkohtumenetluse korras,¹⁴⁷ kuid samuti teinud lahendeid, milles lahendatakse ka tsiviilhagisse puutuv. Ühes sundravi kohaldamise menetluses jättis kohtunik näiteks kannatanu tsiviilhagi rahuldamata, märkides, et kuivõrd isik oli „kahju tekitamise ajal seisundis, milles ta ei mõistnud oma tegude tähendust ega olnud võimeline neid ka juhtima, on tekkinud olukord, et puudub kostja, kellelt tekitatud kahjusid välja mõista. Seetõttu asub kohus seisukohale, et tsiviilhagi tuleb jätta rahuldamata,“¹⁴⁸ Selline lahendus võtab aga kannatanult ära võimaluse pöörduda sama nõudega

¹⁴⁵ RKKKo 3-1-1-105-10, p 7.4

¹⁴⁶ M. Vutt. Lähedase isiku surma põhjustamisega tekitatud mittevaralise kahju hüvitamine – Riigikohus 2012, lk 28. Kättesaadav:

http://www.riigikohus.ee/vfs/1321/MittevaralineKahjuSurmaPohjustamisel_Avaldamiseks.pdf

¹⁴⁷ Nt Viru maakohtu 29.09.2011 määrus nr 1-11-6716

¹⁴⁸ Harju maakohtu 07.02.2012 määrus nr 1-11-13889

tsiviilkohtumenetluse korras kohtusse, sest TsMS § 428 lg 1 p 2 alusel lõpetab kohus menetluse, kui sama hagi eseme osas on jõustunud kohtulahend. Seetõttu ei ole kannatanul sellises olukorras ka võimalik lasta hagi lahendamise käigus kontrollida, kas kahju eest võiks vastutada eestkostja või ka kahju tekitaja ise, vastavalt VÕS 1052 lg 3 ette nähtud juhtudele, millal kohus võib leida, et vastutusest vabastamine oleks kannatanu suhtes ebaõiglane. Seega kahjustab selline praktika märkimisväärselt kannatanu õigust saada hüvitist kuriteo toimepannud isikult.

Kokkuvõte

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli uurida, millised on kannatanute õigustatud huvid ja nende kaitsmise võimalused kriminaalmenetluse raames ja sellega piirnevalt.

Esiteks toodi töös välja, et kannatanute käsitlemine ühe geneerilise grupina ei ole õigustatud ning ka kannatanute õigustest rääkimisel tuleb nende erisustega arvestades tagada, et kannatanutele oleksid kättesaadavad just nende spetsiifilisele olukorrale vastavad erinevad teenused.

Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikas käsitletakse järjest enam riikide kohustust kaitsta inimesi juba esmase ohvristamise ehk kuriteoohvriks sattumise eest, kuid sellise kohustuse edasisel süvenemisel ja riikliku kaitsekohustuse laienemisel võib riikidel tekkida vajadus järjest enam isikuvabadusi piirata ning laiendada karistatavate tegude ringi. Seega tuleks riikliku kaitsekohustuse laiendamisel sellise ohuga arvestada.

Kannatanute teisese ohvristamise vältimise käsitlemiseks vaadeldi töös erinevaid menetlusetappe ning analüüsiti kannatanute potentsiaalseid huve ja ootusi kriminaalmenetlusele. Töös tehti erinevaid ettepanekuid Eesti kannatanute õiguste kataloogi muutmiseks, lähtuvalt nii kannatanute õigustest kui ka kriminaalmenetluse õigluse ja erapooletuse huvidest. Kokkuvõtlikult tuginevad ettepanekud põhimõttele, et kannatanute huvides on olla menetluse raames ärakuulatud, informeeritud menetluse käigust, tulemustest ja ohvriabi võimalustest ning see, et kogu protsess toimuks nende inimväärikust austades. See põhimõte aga ei tähenda, et kannatanutele tuleks anda vetoõigus menetluslike otsuste tegemisel või õigus märkimisväärselt protsessi käiku suunata. Mitmete kannatanute puhul võib selline menetlusõigustest lähtuv lähenemine hoopis kannatanute huvidega vastuolus olla.

Kriminaalmenetluse algatamise etapis ei saa prokuratuur tulenevalt kriminaalmenetluse riiklikkuse ja kohustuslikkuse põhimõttest kannatanute eelistustega arvestada. Mõne kuriteoliigi puhul on kannatanute avalduse ootamine kriminaalmenetluse algatamiseks ka vastuolus kannatanute tegelike huvidega. Kriminaalasja mittealgatamise puhul on kannatanul võimalus süüdistuskohustusmenetluse raames taotleda selle otsuse ülevaatamist, millel on aga pigem sümbolne kui praktiline väärtus, sest seda õigust kasutatakse väga harva ning üldjuhul tulemuseta.

Kohtueelse menetluse etapi puhul käsitleti töös küsimust sellest, kui aktiivne roll peaks kannatanul olema menetlusliigi valikul. Võrreldes teiste riikidega selgus, et Eesti regulatsioon annab kannatanule põhjendamatu vetoõiguse kokkuleppemenetluse valikul, kus kannatanu

peab oma otsuse kokkuleppemenetlusega nõusoleku kohta tegema vähese info pinnal väga varases menetlusetapis, kaotades sellega aga ühtlasi edasise rolli kriminaalmenetluses. Töös esitati ettepanek, et kannatanu nõusolek ei peaks olema kokkuleppemenetluse kohaldamise vältimatu tingimus, küll aga peaks kannatanutel sõltumata menetlusliigist olema õigus olla informeeritud ja ärakuulatud.

Eestis on kannatanu kohtumenetluse pooleks, koos sellest tulenevate üsna laiade õigustega. Töös leiti, et sellised menetluslikud õigused võivad ühelt poolt takistada prokuratuuri menetlusstrateegia valikul ning teiselt poolt panna kannatanud ebavõrdsesse positsiooni sõltuvalt nende võimalusest endale esindaja palgata. Töös tehti ka kohtumenetluse etapi jaoks ettepanek, et kannatanutele peaks senisest paremini tagama juurdepääsu ohvriabiteenustele ning andma võimaluse olla kohtumenetluse raames kindlaksmääratud hetkel ärakuulatud, koos vajaliku juhendamisega, kuid ulatuslikud menetluslikud õigused ei ole kannatanute õiguste kaitseks reaalselt vajalikud.

Ohvriabiteenustega seonduvad ka järelused ja ettepanekud kohtuistungis korralduse osas. Kannatanutele tuleks tuleks senisest paremini tagada, et talle antaks informatsiooni kohtumenetluse toimumise korra kohta ning tal oleks võimalik kohtuistungit oodates vältida kokkupuudet süüdistatavaga.

Karistuse mõistmise etapis on *common law* riikides kasutusel kannatanute seletused kuriteo mõju kohta, mille positiivsed kommunikatiivsed ja terapeutilised mõjud on uuringutes tõestust leidnud. Töös tehti ettepanek anda ka Eestis kannatanule kohtumenetluse käigus võimalus sellise avalduse esitamiseks. Nii lühimenetluses kui üldmenetluses on kannatanul võimalik juba praegu sõna saada, kuid sellises vormis ei ole see võimalus piisavalt konkreetne ning kannatanud ei pruugi aru saada, mida neilt oodatakse. Seetõttu tuleks välja töötada sarnaselt Inglismaa ja USA süsteemidega juhendid kannatanutele sellise avalduse esitamiseks.

Süüdimõistetud ennetähtaegse vabastamise etapis seisnevad kannatanute huvid eelkõige informatsiooni saamise õiguses, sõnaõiguse andmine kannatanule selles etapis enam põhjendatud ei ole, kuna kannatanul puudub seal osalemiseks vajalik informatsioon. Eestis on aga probleeme isegi informatsiooni saamise kohustuse täitmisega, mistõttu tuleks tagada, et kannatanud saavad teada sellest, kui nende suhtes kuriteo toime pannud isik taotleb ennetähtaegset vangistusest vabastamist.

Kannatanute õigus hüvitisele on samuti üks kannatanute põhiõigustest. Hüvitise saamise aspektist eristatakse vägivallakuritegude ohvreid, kelle puhul on Euroopa Liidu liikmesriikide jaoks kohustuslik välja töötada õiglane ja asjakohane riiklik hüvitiskeem, mis tagaks hüvitise saamise ka juhul kui õigusrikkujat ei tabata või ta ei ole maksejõuline. Töös analüüsiti riikliku

hüvitise saamise tingimusi Suurbritannias, Saksamaal ning Eestis ning järeldati, et Eesti süsteem ei vasta olulises osas EL direktiivis esitatud õigluse ja asjakohasuse kriteeriumitele, samuti ei jõua riiklik hüvitis valdava osa kannatanuteni.

Eestis esineb probleeme ka hüvitise väljamõistmisega kurjategijalt. Vaatamata sellele, et üldjuhul on võimalik esitada tsiviilhagi kriminaalkohtupidamise raames, siis mõningatel erandjuhtudel, mida töös käsitleti, peab kannatanu esitama tsiviilhagi siiski eraldi tsiviilkohtumenetluses või halvemal juhul jääb tema tsiviilhagi üldse lahendamata.

Seega saab kokkuvõtlikult öelda, et kannatanute õiguste tagamisel on suurema tähendusega kannatanuid toetavad teenused ning menetluslike õiguste andmine ei tasakaalusta toetavate teenuste puudumist.

Victims' rights in criminal proceedings

Summary

Victims' rights have been brought to the center of criminal policymaking and academic victimological discourse in the recent years. Even though it is difficult to underestimate the role victims play in criminal proceedings, victims' rights are still defined and protected quite differently in different countries, depending on the legal traditions. This thesis has the objective to analyse what are victims' needs and interests in regard to criminal proceedings and how could these rights be protected in the most effective and just way.

In order to detect the legitimate rights victims' should have in criminal proceedings, the definition and historical development of the concept of victim is analysed. In different time-periods and countries the definition and role of the victim in criminal proceedings has varied from being the initiator and the sole responsible executor of criminal proceedings to the forgotten party of the proceedings who is treated as a witness at best. Today, most legal systems accept that victims do have legitimate interests in the criminal proceedings, starting from the idea that people do have the right not to become victims of crime in the first place. Even though not always practically achievable, the obligation of the state to protect people from primary victimisation is becoming more prevalent in the human rights discourse. States' obligation to protect victims of crime of secondary victimisation is strongly accepted, at least in the level of political programmes, in most countries, but the methods states use for that effect are quite different.

This thesis analyses the Estonian criminal proceedings from the viewpoint of the victim and compares the rights of victims to the criminal proceedings of Germany, England and the US. This comparison is relevant because Estonian criminal proceeding has been developed using the German inquisitorial proceedings as a model. During last ten years there have been changes towards adversarial proceedings, but victim's position in the process has nevertheless remained the same. On the basis of this thesis specific recommendations are given in order to change the catalogue of victims' rights to better respond to the needs of victims and procedural justice for all the other parties of the criminal proceedings. Generally, these recommendations are based on the principle that victims have a legitimate interest to be heard, informed of the proceedings and to their human rights and dignity to be respected. This does not mean that victims should have a right to make binding procedural decisions and to have a party status within the proceedings, as is the current situation in Estonia.

Based on the analysis of all the different stages of criminal proceedings the following conclusions and observations were made.

In the stage of initiating the proceedings the decision of the prosecutor cannot depend on the will of the victim. Once a criminal act has been discovered, the prosecution has the obligation to start the proceedings. In practice police officers or even prosecutors might expect the victim to give their consent to initiating the proceedings, but in case of home violence or sex crimes, this expectation might be against the interests of victims. When the prosecution does not initiate the proceedings, the victim should either have the right to start private prosecution or to apply for judicial review of the decision. Neither of these opportunities has much practical value, being mostly symbolic by nature.

Concerning the pre-trial proceedings, the most important aspect where victims interests are at stake is the decision whether to use plea bargaining. The Estonian code of criminal procedure requires victims' permission as a prerequisite of plea bargaining the victims must give their permission. This permission must be given before the talks of guilty plea can be started and therefore the victim does not have much information to make an informed decision. This requirement is also unique compared to the plea bargaining systems in US, England or even Germany. The thesis proposes to remove this requirement of permission and give victims right to be heard in a meaningful way during the proceedings – under current situation after the permission is given, the victim has no longer any opportunity to have a position within the proceedings.

When the criminal case goes to the general proceeding in court, the victim enjoys party status with all the rights deriving from this, resulting in the somewhat paradoxical adversarial proceedings with three adversaries. This can put victims in different situations depending on whether they have a representative or not, as the rights provided by the code of criminal procedure can be used much more effectively with the help of legal counsel. Hence the proposal of the thesis is to turn more attention to the protection of victims' human rights, their right to receive information and the right to be heard, but their opportunities to have a direct effect on the proceedings should be limited.

In the sentencing stage of criminal proceedings most of the common law countries use various forms of victim impact statements through which the victims have the opportunity to give the court an overview of the impacts the crime has had on them. The positive communicative and therapeutic effects of the use of such statements has found strong supporting proof in recent studies, therefore the thesis makes a proposal to use such statements within Estonian criminal proceeding as well. Currently victims have a possibility to be heard during the general

proceedings and short proceedings, but this is not used for purposes similar to the victim impact statements.

Parole hearings are another stage of criminal proceedings where victims might have a legitimate interest to receive information. It has been proposed by some authors that in this stage victims should also have an opportunity to be heard and maybe even participate in the parole hearing, but this view cannot be supported. The decisions made during the parole hearing are different from the decisions made during the criminal proceeding. The victim does have important information concerning the crime and its effects, but the victim does not have the information relevant for the parole hearing, where the decision is done on the basis of risk analysis. This does not mean that the victim should not have the right to be informed of the decision to grant conditional parole for the offender.

Victims' right to material reparation has two aspects. First, in the framework of EU the member states have an obligation to provide fair and appropriate material reparation for the victims of violent crimes. Second, victims should have the right to make a civil claim against the offender as easily as possible, to avoid further secondary victimization. The thesis concludes that the system of state reparation for victims of violent crimes is highly deficient in Estonia, limiting the circle of victims who can apply for it and also limiting the amount of damages that can be covered through this system to only 80 per cent of the real damages.

The thesis concludes that in the process of guaranteeing victims' rights, supportive and informative services should be offered to victims in better quality as these are the services that victim satisfaction mostly depends on. Supportive services cannot be replaced with giving victims procedural rights which they cannot effectively make use of without legal counsel.

Kasutatud kirjandus:

- 1) Associação Portuguesa de Apoio à Vítima. Implementation of the EU Framework Decision on the standing of victims in the criminal proceedings in the Member States of the European Union, 2009. kättesaadav: <http://www.apav.pt/vine/> (06.05.2012)
- 2) Attorney General's guidelines on the acceptance of pleas (UK). Kättesaadav: [http://www.attorneygeneral.gov.uk/Publications/Pages/AttorneyGeneral'sguidelinesontheacceptanceofpleas\(revised2009\).aspx](http://www.attorneygeneral.gov.uk/Publications/Pages/AttorneyGeneral'sguidelinesontheacceptanceofpleas(revised2009).aspx) (06.05.2012)
- 3) Bottoms, J. Roberts. Hearing the Victim: Adversarial Justice, Crime Victims and the State – Willan Publishing, 2010
- 4) Brennan. The victim personal statement: who is the victim? – Web Journal of Current Legal Issues, 2001, 4, <http://webjcli.ncl.ac.uk/2001/issue4/brennan4.html> (06.05.2012)
- 5) Bundesministerium für Arbeit und Soziales. Compensation and assistance for victims of violent crime. Kättesaadav: <http://www.bmas.de/EN/Our-Topics/Social-Security/outline-german-legislation-compensation-victims-violent-crimes.html> (06.05.2012)
- 6) Council of Europe, European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes – Explanatory Report, <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/HTML/116.htm> (06.05.2012)
- 7) Criminal Injuries Compensation Authority (UK). Criminal Injuries Compensation Guide 2008. lk 62. Kättesaadav: <http://www.justice.gov.uk/downloads/victims-and-witnesses/cic-a/how-to-apply/cica-guide.pdf> (06.05.2012)
- 8) Criminal Injuries Compensation Authority (UK). Criminal Injuries Compensation Scheme 2008. Kättesaadav: <http://www.justice.gov.uk/downloads/victims-and-witnesses/cic-a/am-i-eligible/Criminal-Injuries-Compensation-Scheme-2008.pdf> (06.05.2012)
- 9) Crown Prosecution Service (UK). Appeals: Judicial Review of Prosecutorial Decisions – kättesaadav: http://www.cps.gov.uk/legal/a_to_c/appeals_judicial_review_of_prosecution_decisions/
- 10) Deutscher Bundestag. Entwurf eines Gesetzes zur Regelung der Verständigung im Strafverfahren, Drucksache 16/12310, kättesaadav: <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/16/123/1612310.pdf> (06.05.2012)

- 11) J. Dignan. Understanding Victims and Restorative Justice – Open University Press, 2005.
- 12) J. Dijk. Free the Victim: A Critique of the Western Conception of Victimhood – International Review of Victimology, 2009, Vol. 16
- 13) J.Dijk (toim.). The New Faces of Victimhood: Globalization, Transnational Crimes and Victim Rights. Springer Publishing, 2010
- 14) J. Dijk, J. Kesteren ja P. Smit. Criminal Victimization in International Perspective - WODC, Tilburg University, 2007
- 15) J. Doak, Victims' Rights, Human Rights and Criminal Justice – Hart Publishing, 2008
- 16) Eesti Vabariigi Justiitsministeerium. Eluaegsete kinnipeetavate ennetähtaegne vabastamine, 2010. Kättesaadav: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=52539/Eluaegsete+%FClevaade.pdf> (06.05.2012)
- 17) Eesti Vabariigi Justiitsministeerium. Kannatanud ja tunnistajad süüteo menetluses, 2012. Kättesaadav: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=56671/Kannatanud+ja+tunnistajad+s+%FC%FCteomenetluses.pdf> (06.05.2012)
- 18) Eesti Vabariigi Justiitsministeerium. Kriminaalhoolduse standardid 2011, lk 12. Kättesaadav: <http://www.vangla.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=53802/Kriminaalhoolduse+standardid+2011.pdf>
- 19) Eesti Vabariigi Justiitsministeerium. Kuriteoohvrite uuring 2010. Kättesaadav: <http://www.just.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=52743/Kuriteoohvrite+uuring+2009.pdf> (06.05.2012)
- 20) E. Erez, L. Rogers. Victim Impact Statements and Sentencing Outcomes and Processes – British Journal of Criminology, vol 39, No 2, 1999
- 21) Euroopa Komisjon, Aruanne Nõukogule, Euroopa Parlamendile ning Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele Nõukogu direktiivi 2004/80/EÜ (mis käsitleb kuriteoohvritele hüvitise maksmist) kohaldamise kohta, KOM(2009) 170 lõplik. Kättesaadav: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32004L0080:et:HTML> (06.05.2012)

- 22) Euroopa Komisjon, Aruanne vastavalt nõukogu 15. märtsi 2001. aasta raamotsuse ohvrite seisundi kohta kriminaalmenetluses (2001/220/JSK) artiklile 18, KOM(2009) 166 lõplik. Kättesaadav: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0166:FIN:et:HTML> (06.05.2012)
- 23) European Commission, Proposal for a directive of the European Parliament and of the Council establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, http://ec.europa.eu/justice/policies/criminal/victims/docs/com_2011_275_en.pdf (06.05.2012)
- 24) E.Fattah ja S. Parmentier (toim.). Victim Policies and Criminal Justice on the Road to Restorative Justice, Leuven University Press 2001
- 25) F. Furedi. Culture of Fear Revisited – Continuum Books, 2006
- 26) M. Hough (toim). Surveying Crime in the 21st Century – Willan Publishing 2007
- 27) T. Kirchengast. The Victim in Criminal Law and Justice. Palgrave publishing, 2006
- 28) New Zealand Parole Board. Information for Victims. Kättesaadav: <http://parole-board.govt.nz/information-for-victims/notifications.html>
- 29) M. O'Hear. Plea Bargaining And Victims: From Consultation To Guidelines – Marquette Law Review, 2007, Vol 91, No 1
- 30) Office of the Attorney General (Kentucky) - Victim Impact Statement, kättesaadav: <http://ag.ky.gov/criminal/victims/publications.htm>. (06.05.2012)
- 31) Office for Victims of Crime (U.S Department of Justice). Status of the Law. Kättesaadav: https://www.ncjrs.gov/ovc_archives/bulletins/legalseries/bulletin7/2.html (06.05.2012)
- 32) Pemberton, S. Reynaers. The Controversial Nature of Victim Participation: Therapeutic Benefits in Victim Impact Statements – SSRN Working Paper Series 2011, kättesaadav: <http://ssrn.com/abstract=1745923>
- 33) W. Pizzi. Victims' Rights: Rethinking Our Adversary System – Utah Law Review vol 349, 1999

- 34) R. Rauxloh. Formalisation of Plea Bargaining in Germany - Will the New Legislation Be Able to Square the Circle? - Fordham International Law Journal, Vol. 34, 2010
- 35) J. V. Roberts. Listening to the Crime Victim: Evaluating Victim Input at Sentencing and Parole – Crime and Justice, vol 38/1, 2009, lk 347-412.
- 36) P. E. Rock. Helping Victims of Crime: The Home Office and the Rise of Victim Support in England and Wales. Clarendon Press 1990
- 37) J. Sarv. Haginõuded kriminaalmenetluses. Juridica V, 2011
- 38) S. Schafer. Victim Compensation and Responsibility – Southern California Law Review, vol 43, 1970
- 39) K. Schroth. Die Rechte des Opfers im Strafprozess – Müller (C.F.Jur.), Heidelberg, 2005.
- 40) B. Schünemann, „Protection of children and other vulnerable victims against secondary victimisation: making it easier to testify in Court“, ERA Forum, 10, 2009, lk 387–396
- 41) M. Sillaots. Kokkuleppemenetlus kriminaalmenetluses. Doktoriväitekiri, Tartu Ülikool 2004
- 42) P. Simester, G. R. Sullivan. Criminal Law: Theory and Doctrine – Hart Publishing 2003
- 43) Sotsiaalkindlustusamet. 2011. aasta eelarve. Kättesaadav: <http://www.ensib.ee/2011-aasta-eelarve/> (06.05.2012)
- 44) H. Strang. Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice . Oxford University Press, 2002.
- 45) C. R. Trulson. Victims' Rights and Services: Eligibility, Exclusion, and Victim Worth – Criminology & Public Policy, vol 4/2, 2005, lk 399-414.
- 46) UK Parole Board. Victims and families practice guide. Kättesaadav: <http://www.justice.gov.uk/offenders/parole-board/victims-and-families> (06.05.2012)
- 47) United Nations Office for Drug Control and Crime Prevention. Handbook on Justice for Victims 1999. Kättesaadav: <http://www.uncjin.org/Standards/9857854.pdf> (06.05.2012)
- 48) M. Vutt. Lähedase isiku surma põhjustamisega tekitatud mittevahalise kahju hüvitamine – Riigikohus 2012, lk 28. Kättesaadav:

http://www.riigikohus.ee/vfs/1321/MittevaralineKahjuSurmaPohjustamisel_Avaldamiseks.pdf (06.05.2012)

- 49) S. Walklate. Handbook of Victimology. Willan Publishing, 2007.
- 50) S. Walklate. Imagining the Victim of Crime. Open University Press 2007
- 51) S. Walther. Victims' Rights in the German Court System – Federal Sentencing Reporter, vol 19/2, 2006, lk 113-118.
- 52) J. Wemmers. Victim Policy Transfer: Learning from Another – European Journal of Criminal Policy and Research, vol 11, 2005

Kasutatud õigusaktid

- 53) Council of Europe, Committee of Ministers Resolution (77) 27 on the Compensation of Victims of Crimes. Kättesaadav <https://wcd.coe.int> andmebaasist
- 54) Council of Europe, Committee of Ministers Recommendation no. r (85) 11 on the Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure. Kättesaadav <https://wcd.coe.int> andmebaasist
- 55) Council of Europe, Committee of Ministers Recommendation Rec(2006)8 on Assistance to Crime Victims, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1011109&Site=CM> (06.05.2012)
- 56) Euroopa Liidu Nõukogu direktiiv 2004/80/EÜ, 29. aprill 2004, mis käsitleb kuriteoohvritele hüvitise maksmist
- 57) Euroopa Liidu Nõukogu raamotsus 2001/220/JSK ohvrite seisundi kohta kriminaalmenetluses
- 58) Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon, RT II 2010, 14, 54
- 59) Karistusseadustik, RT I 2001, 61, 364 ... RT I, 04.04.2012, 3
- 60) Kriminaalmenetluse seadustik, RT I, 29.12.2011, 20 ... RT I, 17.04.2012, 4
- 61) Ohvriabi seadus, RT I 2004, 2, 3 ... RT I 2010, 22, 108
- 62) UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. <http://www2.ohchr.org/english/law/victims.htm> (06.05.2012)

- 63) Vägivallakuritegude ohvritele hüvitise maksmise Euroopa konventsioon, RT II 2005, 32, 109

Välisriikide õigusaktid

- 64) Strafprozeßordnung, BGBl. I S. 1074, 1319 ... BGBl. I S. 3044. Kättesaadav: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stpo/gesamt.pdf> (06.05.2012)
- 65) Prosecution of Offences Act 1985, kättesaadav <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1985/23> (06.05.2012)
- 66) United States Code, §3771 (a) (4), kättesaadav: <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/3771> (06.05.2012)

Kasutatud kohtulahendid

Eesti kohtulahendid

- 67) RKKKo 3-1-1-18-06
- 68) RKKKo 3-1-1-1-06
- 69) RKKKo 3-1-1-47-09
- 70) RKKKo 3-1-1-97-10
- 71) RKKKo 3-1-1-79-09
- 72) RKKKo 3-1-1-105-10
- 73) Viru maakohtu 29.09.2011 määrus nr 1-11-6716
- 74) Harju maakohtu 07.02.2012 määrus nr 1-11-13889

Euroopa Inimõiguste Kohtu lahendid

- 75) EIKo 26.03.1985, 8978/80, X and Y vs The Netherlands

76) EIKo 28.10.1998, 23452/94, Osman vs UK

77) EIKo 14.03.2002, 46477/99, Paul and Audrey Edwards vs UK

78) EIKo 31.05.2007, 7510/04, Kontrova vs Slovakia

Euroopa Kohus

EKo C-105/03, Pupino

EKo liidetud asjades C 483/09 ja C 1/10, Gueye ja Sánchez

USA Ülemkohus ja osariikide ülemkohtud

Coy vs Iowa, 29.06.1988, 487 U.S. 1012

Maryland vs Craig, 27.06.1990, 497 U.S. 836

State v. McDonnell, 794 P.2d 780 (Oregoni osariigi ülemkohus)